

12

ΜΙΛΑ

ΕΝΑΣ ΦΙΛΟΣ ΓΙΑ

ΤΟΝ ΦΙΛΟ ΤΟΥ

12

Ο Γιάννης είναι καλός αγωνιστής, φίλος καλός. Είναι απ' τή Θράκη. Έγώ νησιώτης, γνωριστήκαμε στο προσφυγικό στρατόπεδο στ' Αϊντίνι κοντά, μᾶς εἶχανε σ' ἓνα ἐργοστάσιο τῆς γλυκόριζας. Εἴμαστε καμιά 600σαριά. Περνούσανε πολλοὶ απ' τὰ νησιά, τοὺς μαζεύανε στὰ Παράλια, ὕστερα τοὺς μεταφέρανε στο ἔσωτερικό, στήν Τουρκία. Ἐκεῖ ἀκούσαμε πὼς ἔπεσε κι ἡ Ἀθήνα, τὸ λέγανε οἱ Τοῦρκοι, στο καφενεῖο τοῦ Σταθμοῦ εἶχανε ράδιο.

Μιὰ μέρα ἦτανε κάποια ἐορτὴ τους, κάνανε παρέλαση τὰ σχολεῖα τους καὶ στήσανε στήν πλατεῖα τραπέζια καὶ καζάνια γιὰ τὸν κόσμο. Πλησιάσανε 3-4 δικοὶ μας πάνω στὰ τραπεζώματα, εὐκηθήκανε, κάποιος δικός μας παλιὸς πρόσφυγας ἤξερε τούρκικα βαθιά, εἶπε τὶς εὐκὲς μὲ τὰ γράμματα. Εἶπε καὶ τὸ παράπονό μας, γιατί νάμαστε περιορισμένοι.

Λοιπὸν ὁ Δήμαρχος ἄς τὸν ποῦμε, τοὺς κάθισε στο τραπέζι, φώναξε κι ἄλλους ποὺ περιμένανε απ' ὄξω, μᾶς καθίσανε σὰ μουσαφίρηδες, ἄλλοι ἀλλαγμένοι, ἄλλοι κουρελῆδες, σ' αὐτὰ οἱ Τοῦρκοι ἔχουνε καλὰ συνήθεια. Ἡμουνά καὶ γὼ ἐκεῖ, φάγαμε καλά. Ἀπὸ κείνη τὴ μέρα μᾶς ἀφίσανε, βγαίναμε στο χωριό, κάναμε κανένα θέλημα, ἔβγαينه κανένα γρόσι. Ὑστερα ἤρθανε δυὸ τοῦ Προξενείου μας απ' τὴ Σμύρνη μᾶς γράψανε ὅσους θέλομε νὰ πᾶμε στήν Αἴγυπτο ἐκεῖ θὰ κάνομε στρατό. «Καὶ τὰ γυναικόπαιδα;» ρωτήσαμε. Δὲ λάβαμε ἀπάντηση.

Μετὰ μάθαμε πὼς οἱ Ἀγγλοὶ χτυπηθήκανε στή Συρία μὲ τοὺς Γάλλους συνεργάτες τῶν Γερμανῶν, ἀνοίξανε οἱ δρόμοι. Ὁ πόλεμος προχωρᾷ, ἐμεῖς ἐδῶ κλεισμένοι... μεγάλος ὁ καῦμός μας.

Μιά νύχτα μᾶς σηκώσανε βιαστικά ὄσους ἄντρες εἶχαμε γραφεῖ για τὴν Αἴγυπτο, μᾶς κατεβάσανε στὸ σταθμό. Μ' αὐτοὺς ἦτανε καμιὰ 40νταριά Σαμιῶτες, ἄντρες ψυχωμένοι, μὲ γυναῖκες ὅμως καὶ παιδιά, τὸ νησί τους κοντά, περνούσανε ὡς καὶ μὲ βαρκάκια — καὶ τώρα τί γίνεται; Πάλι μασημένα τοὺς ἀπαντήσανε. Σηκώνουν λοιπὸν οἱ Σαμιῶτες μέσα σὲ μισὴ ὥρα τὶς οἰκογένειες, κατεβαίνουνε τρεχάλα ὅλοι στὸ Σταθμὸ μὲ τοὺς μπόγους καὶ τὶς παλιοβαλίζες: «Μὲ τὸ καλὸ σᾶς παρακαλοῦμε ἀδέρφια, ἐσᾶς παρακαλοῦμε ν' ἀδιάσετε τὸ ἕνα βαγόνι για τὶς γυναῖκες...» Καμπόσοι μουρμουρίζανε, ἄλλοι πηδήσανε κάτω μονομιᾶς. Πετάχτηκε μπροστὰ ὁ Γιάννης: «...μετὰ χαρᾶς, ἔτσι καὶ εἶναι τὸ δίκιο...» Εἶπαν κι ἄλλοι: «...για στρατιῶτες εἴμαστε καλοὶ ἔ; τὶς γυναῖκες μας στὸ ἔλεος τῶν Τούρκων ἔ;» Κόντεψε νὰ γίνεи σαματᾶς. Μὰ εἶχανε καὶ λίγο ντροπὴ σὲ ξένον τόπο ἢ Ἐπιτροπὴ καὶ λίγο τὸ φόβο μας.

Ταξειδεύομε τώρα στιβιαγμένοι στὰ φορτηγὰ βαγόνια, ἑφτὰ μερόνυχτα. Βρῶμα, πείνα. Σὲ τενεκεδάκια πίναμε, σὲ τενεκεδάκια κατουρούσαμε. Κι ὅ,τι προλάβουμε στοὺς σταθμούς. Φέρανε κάτι τουρκαλίτσες σ' ἕναν Σταθμὸ μὲ τὰ πανέρια στὸ κεφάλι κάτι ἀπιδάκια, μᾶς κόψανε. Ν' ἀκούσεις βλαστήμια καὶ βογγητὸ — δὲν ξέραμε τότε τὰ χειρότερα. Καμπόσες οἰκογένειες χωρὶς ἄντρες μᾶς λέγανε πὼς «...μόλις φτάσανε στὴν Τουρκία, στὸ μουράγιο πάνω, ἔτυχε παρῶν ἕνας ἀπ' τοὺς μεγάλους μας, ξεχωρίσανε τοὺς ἄντρες καὶ μονομιᾶς ναύλωσε αὐτὸς βενζινόπλοιο καὶ φόρτωσε τ' ἄχρηστα κορμιά, ἐμᾶς, τὰ γυναικόπαιδα μᾶς στείλανε πίσω, ἀκοῦς; Πέφτανε γυναῖκες στὴ θάλασσα, ρίχναν τὰ παιδιά τους, τὶς ξαναφορτώσανε δεμένες, ἀκοῦς; Ὁ Τοῦρκος καπετάνιος δὲ βάσταξε τὰ κλάματα: «Δὲ θὰ μὲ σηκώνει ἐμένα ἢ θάλασσα οὔτε τὸ καῖκι μου ἂν κάνω τέτοιο ἄδικο...» Λοιπὸν, μᾶς ξεμπαρκάρισε ἅμα νύχτωσε σὲ μιὰν ἐρημιά, κατὰ τὸ μέρος τῆς Καμήλας...»

Τέτοια γίνανε πολλά. Ἔχεις ἰδέα τ' ἦτανε τότες κι οἱ μυστικὲς ὑπηρεσίες; Ἄν πείς ποντικοφωλιές, λίγο εἶναι, πὸν πληθαίνουνε τὶς κακὲς χρονιές. Κι ἄλλοι Ἑγγλέζοι κατατρέχουνε τοὺς δημοκράτες, ἄλλοι τοὺς δέχονται, ἄλλοῦ Τοῦρκοι πληρωμένοι μὲ λίρες νὰ συντρέχουνε τοὺς πρόσφυγες, ἄλλοῦ για νὰ μᾶς ξεπαστρέψουνε, ἄλλοι μεγάλοι μὲ τῶνομα Ἑλληνες σὲ μᾶς ἐχθροί, ἄλλοι ξεμωραμένοι. Ἐνας Πρόξενός μας τῆς Σμύρνης αὐτοκτόνησε.

Ὁ Γιάννης βλέπει καὶ ξηγᾶ, τύχαμε στὸ ἴδιο βαγόνι, ὅλα δὰ τὰ βαγόνια γνωρίσανε τὴν καρδιά του, τὴν ἀθάνατη. Ἄν θές πιστεψέ το, μάζευε τὰ παιδιά καὶ τοὺς μάθαινε γράμματα, κατὰ σειρά, ἀπ' τὸν ἕναν σταθμὸ στὸν ἄλλον, εἶχανε παραλογιάσει, ρέψανε ἀπ' τὸν περιορισμὸ καὶ τὴν κακοπέραση. «Σὰν τοῦ παλιοῦ καιροῦ εἶναι τὸ σχολεῖο μας, ἴσα-ἴσα νὰ μαζεύουμε τὰ παιδιά...» ἔλεγε ὁ Γιάννης, εἶναι σωστὸς δάσκαλος, μόλις εἶχε βγάλει τὸ Διδασκαλεῖο καὶ τῶσκασε ν᾿ ἄρθῃ νὰ πολεμήσει. Ἄφοῦ οἱ μανάδες εἶχανε πιάσει μίσος μὲ τὰ παιδιά τους, μιὰ ρίχτηκε νὰ πέσει ἀπ' τὸ τραῖνο, τὴν προλάβανε, μὰ κείνος ὁ παλλίκαρος, ὁ φεγγαροπρόσωπος, ὅπου παρουσιάζεται καλωσυνεύουνε μικροὶ-μεγάλοι. Μᾶς ἱστοροῦσε διάφορα γιὰ τὰ μέρη πὸν περνούσαμε, δὲ μᾶς λείψανε καὶ τὰ τραγούδια.

Τέλος φτάσαμε σὲ συμμαχικὰ σύνορα, ἐδῶ Συρία μᾶς λένε. Εἶδαμε συμμαχικὰ φυλάκια, πηδήσαμε ὄξω, φωνάζαμε «θὰ πολεμήσωμε μαζί», χαρές. Ὑστερα μᾶς δόσανε μαγειρεμένο φαῖ, κρέας μὲ ρύζι, ζητήσαμε νεράκι κρού. Ὑστερα μᾶς φορτώσανε σ' αὐτοκίνητα, μᾶς φέρανε πάλι σὲ στρατόπεδο τὸ λέγανε Κάμπο, στὸ Χαλέπι.

Ποῦ νὰ πιάσω τίς ἱστορίες μας στὴ Μέση Ἀνατολή...

Μὲ τὸ Γιάννη χωριστήκαμε στὸ Χαλέπι. Τοῦ δόσανε βαθμὸ σὰ μορφωμένος πὸν ἦτανε. Εἶδανε καὶ τὴν ἀγάπη τοῦ κόσμου: «Γιάννη πάνω, Γιάννη κάτω» — τὰ παρακολουθοῦνε ὅλα οἱ Ἑγγλέζοι, θέλανε τοὺς ἐγγράμματους νὰ τοὺς ἔχουνε ἀπὸ κοντά, λίγοι τὸ πάθανε; Μ' ἕνα γαλόνι, μ' ἕνα τραπέζι σὲ γραφεῖο, βολεφτήκανε, ἐμεῖς μένομε μπουλούκι, ἀνίδεοι. «Θᾶχομε καὶ δῶ ἀγώνα συμπατριῶτες καὶ δημοκράτες», ἔλεγε ὁ Γιάννης πρὶν χωρίσομε.

Μὲ τὸ Γιάννη βρεθήκαμε πάλι στὰ Γιούρα. Στὶς φυλακὲς τότε κάνανε κάθε τόσο ἐπιλογή, ξεχωρίζανε τοὺς «ἐπικίνδυνους», τοὺς «ἀμετανόητους». Γιὰ νὰ μᾶς σπάσουνε. Ἀνοίξανε φυλακὲς πιὸ σκληρές, δὲν εἶχαν ἐκεῖ τὸν κανονισμὸ τῶν φυλακῶν, δὲ δίνανε λόγο πουθενὰ οἱ φρουροί. Οὔτε κάνανε οἱ συγγενεῖς ἐπισκεπτήριο. Τέτοια ἦτανε ἡ Γιούρα, τὸ ἀκατοίκητο νησί. Μᾶς εἶπε ὁ Γιάννης πὸν εἶναι δάσκαλος, πὸς τῶχαν γιὰ ἐξορία κι οἱ ἀρχαῖοι πρὸ Χριστοῦ. Πέφτει καταμεσίς στὸ κανάλι τοῦ κάβο Ντόρου, στὸ μάτι τοῦ Βοριᾶ κάνει μεγάλες φουρτοῦνες χειμῶνα-καλοκαίρι. Δὲ φυτρώνει πράσινο φύλλο πουθενά, ὅλο πέτρα εἶναι.

Ἐμᾶς μᾶς βάλανε σὲ καράβι ναυλωμένο, εἴμαστε ἀπ'

15
 τὶς φυλακὲς τῆς Θεσσαλίας καμιά ἐξηνταριά, μᾶς ρίξανε
 στ' ἀμπάρι δεμένους. 20 Ὁ δεύτερος πλοίαρχος ἔδωσε διατα- 52
 γή νὰ μᾶς βγάλουνε τὶς χειροπέδες ὅπως τὸ ἐπιβάλλει ὁ
 Νόμος. Κάτι πῆγε νὰ πεῖ ὁ ὑπομοίραρχος πὼς ἔχει
 εὐθύνη. «Εὐθύνη ἔχω μόνο ἐγὼ ἐδῶ μέσα, τ' ἀκοῦς;» φωνά-
 ζει ὁ πλοίαρχος, τὸν ἀκούσαμε κι ἐμεῖς, παράδειγμα σπά-
 νιο. Μᾶς ξεμπαρκάρανε πρῶτα στὴ Σύρα, μᾶς ἀφίσανε 2
 μέρες ἐκεῖ, οὔτε φαῖ οὔτε κουραμάνα κι ἓνα νερὸ γλυφό.
 Μᾶς βγάλανε 2 νὰ γεμίσωμε ντενεκέδες ἀπὸ ἓνα ξεροπή-
 γαδο, λέω: «οἱ φύλακες αὐτὸ τάχα πίνουνε;» Ἀπὸ ἓναν
 τοῖχο βλέπω ἓνα μαγκανοπήγαδο, πηδῶ, γυρίζω τὸ μαγκά-
 νι, πήγαμε στὰ παιδιὰ κρὺο νερό. Μὰ δεύτερη φορὰ δὲ
 μᾶς ἀφίσανε, ἀπὸ κεῖ κάναμε καλὴ ἀρχὴ τῆς δίψας. Μετὰ
 3 μέρες μᾶς φορτώσανε σὲ καῖκι, δεμένους δυὸ-δυό. Τὸ
 καῖκι κάνει 4-5 ὥρες ἀναλόγως τὸν καιρὸ. Ἄλλους τοὺς
 φέρανε κατ' εὐθεῖαν μὲ κεῖνα τὰ καράβια ποὺ διπλαρώνουν
 στὰ ριχὰ κι ἡ πρῶμη τους κατεβαίνει.

Μὲ τὴν πρώτη στιγμή ποὺ θὰ πατήσεις τὸ πόδι ἔξω
 περιμένουνε οἱ φύλακες μὲ τὰ κλόμπ, τὰ μαστίγια. Φωνά-
 ζουνε «θὰ πεθάνετε...» ἀρχίζουν πρῶτο χέρι ξύλο. Μᾶς
 βάζουνε τρεχάλα νὰ κουβαλήσουμε τὰ πράματα μὲ φωνὲς
 καὶ κλωτσιές. Πολλοὶ ποὺ κάνανε χρόνια φυλακὲς ὡστόσο,
 δὲν εἶχανε περάσει τέτοια, μερικοὶ πέφτουνε χάμω, ἄλλοι
 παρατοῦνε τὰ πράματά τους καὶ τρέχουνε, πέφτει ξύλο ἀ-
 διάκοπα, οἱ φύλακες εἶναι διαλεγμένοι ἐπὶ τοῦτο γιὰ βα-
 σανιστές, δὲν εἶναι προσωπικὸ ἀπὸ κανονικὲς φυλακὲς. Εἶ-
 ναι κεῖ καὶ συνεργάτες τῶν Γερμανῶν διαλεγμένοι, μᾶς
 28 τῶπανε οἱ παλιοί.

Μετὰ γίνεται στὰ πράματα ἔρευνα σ' ἓνα ἴσιωμα κι ἡ
 ἔρευνα μὲ κλωτσιές. Ἄν βγεῖ κανεὶς νὰ βοηθήσει κανέναν
 ἡλικιωμένον ἢ ἀργοπορημένον αὐτοὶ ἀφρίζουνε. Στὸ ἴσιω-
 ματάκι ἐκεῖνο, κάνουνε προσκλητήριο καὶ διανομὴ στοὺς
 Ὀρμους, δηλαδὴ στὶς ἀκρογιαλιὲς ποὺ ἔχουνε στήσει σκη-
 νές, κάθε ἀκρογιαλιά μὲ τὸ γράμμα τῆς: Α, Β, Γ, Δ, Ε.
 Ἐκεῖ χωρίζουνε μορφωμένους ἀπὸ ἀπλοὺς τὰ στελέχη γιὰ
 νὰ μείνομε μπουλούκια. Στὸ Β, ἔχουνε τοὺς «μετανοημέ-
 νους», τοὺς λένε «ἀνανίψαντες». Ξεχωρίζουν κι ὅσους πέρ-
 νουν συχνὰ δέματα, ὅσους ἔχουν σχέσεις στὸν ἔξω κόσμον —
 ἄλλη διάσπαση.

42 Οἱ σκηνὲς πέρνουνε 20 ἄτομα κι ἄλλες 10, 15. Εἶ-
 χαμε 50 πόντους φάρδος γιὰ νὰ στρώσωμε κουβέρτες
 κάτι ψιλές, τριμένες, οὔτε στρῶμα, οὔτε ράντζο, ἦρθε ὥρα

νά θυμηθοῦμε τὸ θάλαμο τῆς φυλακῆς σὰν καταφύγιο... Οἱ παλιοὶ βοηθοῦνε τοὺς καινούργιους, στὸ κουβάλημα, στὴν ταχτοποίηση. Ἐκεῖ παρουσιάστηκε μπροστά μου κι ὁ Γιάννης, ἔστρωνα χάμω δυὸ κουβέρτες, ἀκούω τ' ὄνομά μου, σήκωσα τὸ κεφάλι, ἀγκαλιαστήκαμε. Πιάνεται ἀπὸ βαθιὰ ἢ φιλία τέτοιες ὥρες ἀνάμεσα σὲ συντρόφους. Ἐφερε ἀμέσως μιὰν ἀγκαλιὰ θυμάρια, τὰ στρώσαμε. Εἴμαστε στὸν ἴδιο ὄρμο σ' ἄλλη σκηνή. Χαρήκαμε πὺ μᾶς χαρακτηρίσανε γιὰ τὸν ἴδιον ὄρμο. Ἐγὼ ἔχω βγάλει μόνο δημοτικό.

Τῆ ζωὴ ἐκεῖ τὴν ξέρετε: μὲ σφυρίχτρα μᾶς σηκῶνουνε, μπαίνομε στὴ γραμμὴ, πρέπει νὰ ἐτοιμαστεῖς σὲ 5 λεπτά, ὅποιοι ἀργοῦνε τοὺς κοπανοῦνε. Πέρονομε ρόφημα τσαΐ καὶ μαῦρο ψωμί, γιὰ ὅλη τὴ μέρα 140 δράμα. Τὸ μεσημέρι ὄσπρια τὶς πιὸ πολλές φορές χωρὶς λάδι καὶ χαλασμένα, μὲ μαμοῦνι, φάβα, φακές, ρεβύθια σκουλικιασμένα, μακαρόνια σκουλικιασμένα, ἔφερε ὅλα τὰ σάπια φορτεῖα τοῦ Πειραιᾶ γιὰ μᾶς ὁ τροφοδότης ἐργολάβος, ναί, λέγανε πὺς γράφει ὁ Κανονισμὸς κρέας 2 φορές τὸ μῆνα, ποιὸς τ' ὄβλεπε; Μιὰ φορὰ ἕνας νησιώτης ἔπιασε μὲ τὰ χέρια του ἕνα χταπόδι ὡς 3 ὀκάδες, τὸ ψήσαμε στὰ κλαριά.

Τὰ νερὰ ὅλα γλυφὰ ἀπὸ ξεροπήγαδα ριχὰ, μᾶς μετρούσανε τὸ νερὸ μὲ κύπελλο. Ἡ ἀρμύρα σ' ἔκαιγε ἀπ' ὄξω κι ἀπὸ μέσα. Συχνὰ ἔβλεπα ὄνειρο — μὰ καὶ στὸν ξύπνο μου καμιὰ φορὰ θόλωνε ὁ νοῦς μου κι ἀκούγα τρεχούμενα νερά.

Μᾶς μοιράζανε κάθε πρωτὶ στὶς ἀγγαρίες. Οἱ πιὸ πολλοὶ κουβαλοῦσαμε πέτρα, ὅλο τὸ νησιὸ ὅπως εἶπαμε ἀτόφια πέτρα ἢ σκόρπια, σὲ μιὰ πλαγιὰ σπάζαμε πέτρα, τὴν κάναμε χαλίκι, ἄλλοῦ τὴ μαζεῦαμε σωρὸ, τὴ φορτωνόμαστε στὶς πλάτες, κάναμε 3-4 στράτες φορτωμένοι, τὶς μεγάλες πέτρες στὶς πλάτες, τὶς μικρὲς σὲ σακκιά, καμπόσοι ἀδύνατοι σωριάζονται, συνέχεια χτυποῦνε οἱ φρουροί, χτίζομε πέτρινες φυλακές, διπλὸ μαρτύριο οἱ ἄτιμες κι ἀχρηστες δουλιές τους. Διατάζανε καὶ μεταφορὲς χαλίκι πὺ τὸ ρίχναμε στὴ θάλασσα μόνο καὶ μόνο γιὰ κούραση. Νὰ ὄβλεπες ὅμως καὶ στὴ σειρὰ ἕνας-ἕνας ὀλόκληροι λόχοι διαλεχτοὶ κρατούμενοι νὰ βαδίζονε μὲ ἀργὸ βῆμα σὰν κουρντισμένοι, μὲ μιὰ πετρίτσα στὸ χέρι ὅσο ἕνα φροῦτο μεγάλη, ἐπίτηδες: ἀντίσταση. Μᾶς βάζανε νὰ τρέχωμε καὶ φορτωμένοι. Τᾶχετε ἀκούσει τὰ συστήματά τους στὶς ἐγ-

γλέζικες φυλακές; Για να ξεφτελίζεται ο άνθρωπος. Ειδῶν - ειδῶν οἱ ξεφτελισμοί: «Πήδα τὸ χαντάκι τοῦτο» σὲ διατάζανε, κι ἂν τὸ πηδοῦσες σοῦ λέγαν: «Ἦσουνα Καπετάνιος...» νά, μὲ τὸ βούρδουλα. Δὲν τὸ πηδοῦσες μονομιᾶς, κόλωνες; «...ἂν ἦσουν στὸ βουνὸ θὰ τὸ πηδοῦσες;» νά, μὲ τὰ κλόμπ. «Εἶσαι παντρεμένος;» νά ξύλο «Δὲν εἶσαι;» ἄλλο ξύλο.

Τὴ νύχτα κάνουνε στὶς σκηνὲς αἰφνιδιασμό, φωνές, γροθιές καὶ τὰ μεγάφωνα οὐρλιάζουνε ἀντίθετα προστάγματα γιὰ νὰ μᾶς τρελλάνουνε. Ἀντέχουνε ὅλοι; Βγαίνανε καὶ μερικοὶ χαφιέδες, τοὺς ἔχουνε γιὰ πληροφορίες: τί συζητοῦμε, ποιὸς ἔχει ὄνομα καλὸ καὶ τὸν ἀκούνε οἱ ἄλλοι. Τοὺς καταδότες τοὺς εἶπανε «πειθαρχικούς», δὲ βγαίνανε ἀγγαρία, ὅμως στοὺς δέκα τέτοιους — «τσακάλια» τοὺς λέγαμε μεῖς — οἱ ἐννιὰ ἦταν ντροπιασμένοι, θέλανε καὶ νὰ μᾶς ἐξυπηρετήσουνε κρυφά, πολλὲς φορὲς νύχτα μᾶς φέρανε παραπάνω νερό. Καὶ πάλι ἐμεῖς φυλαγόμεστε.

Ἐκεῖ νὰ ἰδεῖς πάλι τὸ Γιάννη ψυχραιμία, μαλακῶνανε τὴ φωνὴ κι οἱ βασανιστὲς μπροστά του. Εἶχαμε καὶ ψυχαγωγία. Ὅσα ξέρανε οἱ πιὸ καταρτισμένοι ἦτανε γιὰ ὄλους ποιήματα, ἱστορίες. Δὲν ἔλειψε καὶ τὸ τραγούδι, τὸ βουητὸ τῆς θάλασσας τῶκοβε τὸ δικό μας τραγούδι, τὸ βουητὸ τῆς ἀσώπαστο σὲ κεῖνο τὸ νησί. Ἀρρώστησα μιὰ φορὰ βαριά, μὲ μεταφέρανε μὲ δυὸ ἄλλους στὸ Νοσοκομεῖο στὴ Σύρα, σὲ μέρος ἐξοχικό, ἀκούσαμε τὸ πρωτὶ μιὰ κατσίκια πὺν βέλαζε, ἡ καρδιά μου πέταξε, μοῦ φάνηκε πὼς βγαίνω ἀπ' τὸν Ἄδη. Κι ὁ διπλανὸς παραληροῦσε «ἄκου... ἄκου...» Οἱ ἄρρωστοι ἔπρεπε νὰ βαρύνουνε πολὺ γιὰ νὰ τοὺς μεταφέρουνε. Εἶχαμε σὲ χωριστὲς σκηνὲς τοὺς φυματικούς. Εἶχαμε καὶ 3 γιατροὺς δικούς μας, αὐτοὶ μόνο γιὰ πρῶτες βοήθειες εἶχανε ἄδεια νὰ μᾶς κυττάζουνε. Βγαίνανε οἱ ἄρρωστοι γραμμὴ ἐκεῖ στὸ ἴσωμα, στὸ χαντάκι, ἐκεῖ ὁ στρατοπεδάρχης ἀκούει τὸ γιατρὸ κι ἀποφασίζει αὐτός. Σ' ἓναν ὄρμο ἔχει καὶ ἰατρεῖο στρατιωτικό, ἐκεῖ κάνουνε τὴ διαλογὴ γιὰ μεταφορὰ στὴ Σύρα. Ὅσοι πεθάνανε εἶναι θαμένοι στὸν Ε' ὄρμο κοντά.

Μιλᾶ τώρα μιὰ ἑξαδέρφη :

Ο Γιάννης εἶναι μέσα 18 χρόνια. Ἦτανε 26 χρονῶν πού τόν πιάσανε, τώρα εἶναι 44 χρονῶν ἄντρας, ἔστειλε μιὰ φωτογραφία πέρσυ, ἀδύνατος, ἔφεξε, μιὰ φορὰ τόν λέγαμε φεγγαροπρόσωπο. Τόν εἶχαμε 8 χρόνια χαμένον. Τὸ πάθανε αὐτὸ πολλοὶ πού δὲν εἶχανε κοντινοὺς συγγενεῖς νὰ τρέξουνε. Κι ἐμεῖς φύγαμε ἀπ' τὸ μέρος μας καταζητούμενοι γιὰ δράση «ἀντεθνική». Ἔπειτα γίναν οἱ σεισοὶ στὰ Ἐφτάνησα, ἡ γῆς κουνήθηκε σὰ θάλασσα, καθὼς λένε, τὰ δέντρα πλαγιάζανε, οἱ ρίζες τους πετιούντανε πάνω. Βάλε στὸ νοῦ σου νᾶσαι φυλακή. Πήγανε οἱ φύλακες στὸ διευθυντή, αὐτὸς ἔτοιμος νὰ φύγει, ὁ ἀρχιφύλακας θύμωσε τότε, δίνει διαταγὴ ν' ἀνοίξουνε τὰ κελλιά, πεταχτήκανε ὅλοι ὄξω, δόσανε λόγο οἱ κομμουνιστὲς νὰ μὴν ἀποδράσει κανεὶς πολιτικός. Μαζεφτήκανε στὴ μέση τῆς πλατείας, γύρω-γύρω ἀραδιάσανε κάτι λίγα πράματά τους, ἡ γῆς τάραζε κι ἐκεῖνοι μὲ γέλια καὶ μὲ τραγούδια, κάνανε καρδιὰ κι οἱ Ποινικοί. Δὲν πέρασε 1/2 ὥρα, τὰ ντουβάρια τῆς φυλακῆς ἀνοίξανε σὰ καρπούζια, σωριάστηκε μιὰ πτέρυγα. Πάνω στὴν ἀναμπουμπούλα μᾶς ἔστειλε ὁ Γιάννης γράμμα. Μάλιστα λέγαμε μεῖς μήπως μετὰ τέτοια θεομηνία δόσουνε χάρες. Ποῦ τέτοιο καλό... τοὺς μεταφέρανε ἄλλοῦ, πάλι μὲ χειροπέδες.

13

ΜΙΑ

ΜΙΑ ΝΟΣΟΚΟΜΑ

ΕΡΥΘΡΟΣΤΑΥΡΙΤΙΣΣΑ

Σ τὸν Ἀλβανικὸ πόλεμο, ἅμα κηρύχτηκε δὲν ἤμουν ἀκόμη 16 χρονῶν, ἤμουν δόκιμος τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ στὸ Στρατιωτικὸ Νοσοκομεῖο στὴ Λ. Μὲ τοὺς βομβαρδισμοὺς ταλαιπωρηθήκαμε πολὺ, μέρα καὶ νύχτα βομβαρδίζανε, τὸ δικό μας δὲν ἦταν χτισμένο γιὰ Νοσοκομεῖο παρὰ ἦτανε Σχολεῖο, δὲν εἶχαμε καταφύγια, διώχναμε τοὺς τραυματίες ὅσους μπορούσανε νὰ μετακινηθοῦνε καὶ στὸ παράρτημα μὲ τοὺς βαριά τραυματισμένους μέναμε, οἱ ἀδελφὲς ἐμεῖς μὲ τὴ σειρά, ζαρώνουμε, κοντὰ-κοντὰ ἄχνα δὲ βγάζαμε, μᾶς λέγανε ὕστερα πολλὲς φορὲς τὰ παιδιὰ πὼς δὲν περάσανε τόση ἀγωνία στὸ μέτωπο, εἶχαμε ὥστόσο ψυχραιμία, αὐτοὶ γιὰ μᾶς, ἐμεῖς γι' αὐτούς, ὕστερα βλέπαμε τὶς ζημιές, μιὰ φορὰ ὅλα τὰ παράθυρα ξεκολλήσανε στὸ πρῶτο πάτωμα μὲ τὶς κάσες μαζί, κάτι μεγάλα παλιοῦ καιροῦ, ἀσήκωτα γραφεῖα βρεθήκανε πεταμένα ἔξω κι ἔξω.

Ἐπειτα ἔγινε ὁ σεισμός. Θαρρούσαμε πὼς ἦτανε πάλι βομβαρδισμός, ὕστερα καταλάβαμε ἀπ' τοὺς τοίχους ποὺ ἀνοίγανε, πετάχτηκε ὁ κόσμος στοὺς δρόμους, ἦταν Μάρτης, κρὺο Μαρτιάτικο, μόλις ξημέρωνε, κοκκαλώσαμε ἀπ' τὸ κρὺο, ἔβλεπες ὁ κόσμος στὶς πλατεῖες μὲ νυχτικά, μὲ κουβέρτες, ἄλλοι ξυπόλυτοι, ἕνας βαστοῦσε μαντολίνο. Καὶ μόλις ξημέρωσε γεμίσανε οἱ δρόμοι κάρρα, ζῶα φορτωμένα, ἔφυγε ὁ κόσμος γιὰ τὰ χωριά, περισσότερο φοβηθήκανε τὸ σεισμὸ ἀπ' τοὺς βομβαρδισμούς.

Τὴν ἄλλη μέρα ἐρημιὰ παντοῦ. Δὲν περνοῦσε οὔτε γάτα. Ἐπειτα πήραμε διαταγὴ νὰ μετακινηθοῦνε καὶ τὰ Νοσοκομεῖα, ἔπειτα κηρύχτηκε ὁ πόλεμος μὲ τὴ Γερμανία, μᾶς βρῆκε πάνω στὴ μετακίνηση ὁ πόλεμος σὲ μιὰν ἀποθήκη, ὅλη τὴν ἐβδομάδα μᾶς χτυπούσανε τὰ βομβαρδιστι-

κά, πουθενά καταφύγιο, κατεβαίναμε στο υπόγειο της αποθήκης, όλα τα ρούχα των τραυματισμένων και των σκοτωμένων εκεί τα φυλάγανε, δέν άντεχες τήν αποφορά, δέ θέλανε νά κατεβοῦνε οἱ περισσότεροι. Ἐκεῖ μάθαμε πῶς στο Στρατό δίνουνε άδειες, δέν καταλαβαίναμε τί άδειες, τελείωσε ὁ πόλεμος; Ξαφνιασμένοι κι οἱ άξιωματικοί, άρκετοί φύγανε, τοὺς χάσαμε, άπό λοχαγοὺς και πάνω. Μᾶς ἤρθε εἰδοποίηση και μᾶς ὅτι ξεκινᾶ ἡ τελευταία άμαξοστοιχία και νά μεταφέρωμε τοὺς τραυματίες, φεύγει σέ 4 ὥρες, άρχισε ἡ μεταφορᾶ με φορεῖα, με στρώματα, ὁ ἕνας με τὸν άλλον πιασμένοι ὅσοι μπορούσανε νά σταθοῦνε, τρέχανε κούτσα-κούτσα. Και βομβαρδισμοὶ άδιάκοπα, οὔτε σειρῆνες πιά δέ λειτουργούσανε, μᾶς ρίχνανε κι ὅποιος γλυτώσει, νύχτωσε καλά κι ὕστερα ξεκίνησε ὁ συρμός.

Στοὺς μεγαλύτερους σταθμοὺς πάλι μᾶς βομβαρδίζανε, στο Λ. καήκανε δυὸ βαγόνια με άδειούχους, ἦτανε γεροὶ αὐτοί, δέν ἦτανε τραυματίες, 3-4 μόνο σκοτωθήκανε μᾶ και ποιός ἔβλεπε; καθέννας τῆ ζωή του... Εἶχα κι ἐγὼ τήν άδελφή μου βαριά με τῦφο, άπό κοντά της δέν κουνήθηκα, τήν εἶχαμε σ' ἕνα πάπλωμα, χάμω.

Στῆ γέφυρα τῆς Παπαδιᾶς μᾶς εἶπανε πῶς ἡ Γερμανική άεροπορία τῆ χτύπησε άπό χαμηλά, δέ βαστᾶ, ὅλα τ' άεροπλάνα πού μᾶς βομβαρδίζουνε εἶναι τώρα Γερμανικά, εἶχε κηρυχτεῖ ὁ πόλεμος, αλλά οἱ σιδηροδρομικοὶ δέν μᾶς εἶπανε και πολλά, κάναν άπόφαση, περάσαμε.

Στὴν Ἄθήνα φτάσαμε στίς 3 τὸ πρωί, σκοτάδι, στο σταθμὸ ἦτανε 3-4 τοῦ Ἐρυθροῦ, δέ μᾶς πηγαίνανε στο Νοσοκομεῖο ἐμᾶς, ἡ άδελφή μου μισολιπόθυμη κι ἔτρεμε, φώναξα, ἔκλαψα, σάν ἔφεξε μᾶς πήρανε και τίς δυό. Μᾶς ρωτοῦνε ὅλοι: «Τὸ μέτωπο βαστᾶ;» «Ποῦ εἶναι τώρα τὸ μέτωπο, ποῦ χτυπιοῦνται;» Ἐμεῖς μιλιᾶ. Πότε-πότε ακούγαμε βόμβο άεροπλάνα, μᾶ εἶχανε άπό τότε φαίνεται συμφωνία νά μη βομβαρδίσουν τήν Ἄθήνα, οἱ Ἄθηναῖοι ξένοιαστοι, «ἐδῶ ἔχουνε άλλο Θεό...» λέει ἕνας τραυματίας, ἐμεῖς ρωτούσαμε για ὑπόγειο νά κατέβωμε.

Στὸ Νοσοκομεῖο δέ μ' άφίνουνε νά μείνω, ἔμεινα με τὸ ζόρι, δέν εἶχα κοιμηθεῖ 10 μερόνυχτα, οὔτε φαῖ δέ βάλαμε στο στόμα μας, πρώτη φορᾶ βλέπω κι ἐγὼ με τὰ μάτια μου πῶς οἱ ανώτεροι μᾶς κάνουνε πέρα, δέ βρίσκομε βοήθεια οὔτε και συμβουλή, κρυφᾶ μοῦ φέρνει τὸ προσωπικὸ καμιᾶ μερίδα ψωμί, καμιᾶ σούπα.

Μπῆκαν κι οἱ Γερμανοί, τί μέρα ἦτανε δέ θυμᾶμαι,

κλείσανε όλα: καταστήματα, σπίτια. Κι ὁ ραδιοφωνικὸς σταθμὸς μιᾶ γερμανικά. Ἡ πίκρα μας, ἡ πίκρα τῶν τραυματιῶν ἀβάσταχτη, δὲ θυμᾶμαι τίποτα, ὁ νοῦς μας εἶχε σκοτεινιάσει, θυμᾶμαι πὼς τρώγαμε γιὰ μεσημέρι, τρώγαμε φάβα, ἔτσι ἀπόμεινε, δὲν ἔφαγε κανεὶς. Στὶς 2 μέρες ἐξάλλου περιορίστηκε μὲ ἀπόφαση τῆς Διεύθυνσης, ἡ μερίδα τῶν ἀσθενῶν, οἱ ἀποθῆκες τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ γεμᾶτες, ἀλλὰ ἐθελοντικὰ περιορίσανε τὸ διαιτολόγιο. Καὶ τὸ προσωπικὸ μόνο ἐλίεζ, λίγο ψωμί. Ἀμέσως, ἀπ' τὶς πρῶτες μέρες ἄρχισε γιὰ μᾶς ἡ πείνα. Μᾶς ἤρθαν καὶ δυὸ κυρίες ἀδελφές μὲ βαθμό, μᾶς συμβουλέψανε νὰ δεχτοῦμε νὰ ὑπηρετήσωμε σὲ Γερμανικὸ Νοσοκομεῖο, «...ἔχουνε κι αὐτοὶ ἀνάγκες...» ἐγὼ δὲν τὸ σήκωσα: «Γιατί ὄχι τοὺς δικούς μας, δὲν ἔχομε τόσους δικούς μας νὰ ὑπηρετήσωμε;» Γι' αὐτὸ μὲ κακοχαρακτηρίσανε. Ὡστόσο οἱ Γερμανοὶ φέρανε δικές τους ἀδελφές μέσα σὲ μιὰ βδομάδα, νὰ οἱ Κυρίες, λείψανε κι αὐτές, μᾶς εἶπανε οἱ Γερμανοὶ «νὰ βρῆτε μέσον νὰ γυρίστε στὴν πατρίδα, στὴν ἐπαρχία σας».

Μαζεφτήκαμε καμπόσοι ἀπ' τὴν περιφέρειά μας καὶ ξεκινήσαμε, κάναμε μέρες μὲ διάφορα μέσα: κάρρα, ποδαρόδρομο, κάτι αὐτοκίνητα σαράβαλα, κανένα μουλᾶρι γιὰ τὴν ἀδελφή μου. Μέσα στὴν πολιτεία μας δὲν εἶχε ἀπομείνει τίποτα, τὸ σπίτι μας ἐρείπιο. Οἱ 3 ἀδελφοί μου ἦτανε στὸ Μέτωπο, γυρίσανε κι οἱ 3, γλυτώσανε, οἱ γονεῖς μᾶς περιμένανε στὸ χωριό. Ἐκεῖνο τὸ καλοκαίρι συναντηθήκαμε ὅλοι, κλαίγανε, ἀπ' τὴ χαρὰ μᾶς δίναν εὐχές οἱ γονεῖς, μᾶς περιποιηθήκανε... Φάγαμε ψωμὶ σιταρένιο, κρέας. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα νὰ ἰδοῦμε, τὸ χειμῶνα τί γίνεται;

Πλησιάζει ὁ χειμῶνας, παρουσιάζονται οἱ «λεγεωνάριοι», φοροῦνε ἰταλικὰ στολή, τοὺς ταΐζουν, στηρίζονται στοὺς Βλάχους, τάχα ζητοῦν αὐτονομία. Καλέσαν καὶ τὸ σοῖι μας, βαστοῦμε καὶ μεῖς ἀπὸ Βλάχους. Κάνουνε συγκεντρώσεις σὲ πλατεῖες, σ' αἶθουσες ἀρχίζουνε μὲ τὸ καλό, φτάνουνε καὶ σὲ φοβέρες ἂν δὲ γραφτοῦμε. Ὁ πατέρας τοὺς τόκουσε. «Θὰ τὰ πληρώσουνε οἱ γιοὶ σου κι οἱ κόρες σου», ἔτσι τοῦ εἶπανε. Κατὰ τὸν Ὀκτώβριο, λάβαμε τὰ πρῶτα μηνύματα, μᾶς μηνᾶ ἡ Ὀργάνωση ν' ἀντισταθοῦμε ὅπως μποροῦμε, μὲ κάθε θυσία στὴν τρομοκρατία. Καὶ πραγματικὰ κυνηγοῦνε τὸν κόσμον οἱ λεγεωνάριοι, κατακλέβουνε τὰ χωριά.

Σὰν Ἐρυθροσταυρίτισσα ἐγὼ κι ἄλλες κοπέλλες, ὀργανωθήκαμε πρῶτα-πρῶτα γιὰ περίθαλψη τῶν ἐφένδρων

Κρητικῶν πού δὲν τοὺς ἀφίσανε νὰ γυρίσουνε στὴν Κρήτη, τοὺς εἶχανε σὲ στρατόπεδο. Τότε μὲ πιάσαν καὶ μένα, μὲ βάλανε σὲ στρατόπεδο, μὲ βάλανε στὸ ἀναρρωτήριο σὰν ἀδελφή, δηλαδή 2 θάλαμοι στὰ γκαράζ τῆς Ἀεροπορικῆς Βάσης, πολὺ ἀρρώστια εἶχε πέσει καὶ βροῦμα, τὸ συσσίτιο μελιτζάνες, πατάτες μὲ τὰ φλύδια καὶ 40 δράμια «πανιότα» ἐκεῖνο τὸ ψωμί σὰν ἄχερο. Εἶχαμε ὅμως καλοὺς Ἴταλοὺς γιατρούς, ἕνας μάλιστα τί δὲν ἔκανε γιὰ νὰ μᾶς ἐλαφρύνει τὴ θέση μας, νὰ ἐξοικονομήσει κανένα ροῦχο: «Ἄντε τοῦτο δίαιτα», «τοῦτο φανέλλα», κάνανε στοὺς ἀδύνατους ἔνεση αὐτό.

Μᾶς ἔτρωγε κι ἡ ψείρα. Δὲν εἶχανε τότε γιαιτρικό. Μερικοὶ κάνανε πληγὲς ἀπ' τὴν ψείρα καθὼς κι ἀπ' τὴν ψώρα, ὕστερα οἱ πληγὲς καταλήγανε σὲ σταφυλόκοκκο, κακοφορμίζανε. Ἦρθανε ὕστερα οἱ Ἀκροναυπλιῶτες στὸ στρατόπεδο, ἐκεῖ νὰ ἰδεῖς, βγάλανε μιὰν ἐπιτροπή, τοὺς ἀναγνώρισανε, φωνάξανε κι ἐμᾶς τὶς Νοσοκόμες. Εἶδες ἀλλάξανε τὰ πράματα, δουλέψανε καὶ μαυραγορίτες καὶ ποινικοί, καθαριστήκαμε, ὅλος ὁ ἄδειος χῶρος τὸ ξερὸ χῶμα πού ἦτανε πέτρα σκάφτηκε, καλλιεργήσαμε ζαρζαβατικά τῆς ἐποχῆς. Μᾶς φέρνανε κι ἀπ' ἔξω πιά ταχτικά σαπούνη κι ὅ,τι μπορούσανε, τὸ Πάσχα τοῦ 42 φέρανε δῶρα, ψήσαμε 40 ἄρνια. Εἶχαμε καὶ μουσικὰ ὄργανα. Ἐκείνη τὴν ἐποχὴ τῶσκασε κάποιος Κρητικός, μετὰ τὸ προσκλητήριο μᾶς ἀφίνανε καὶ κυκλοφορούσαμε, τότε τῶσκασε. Πέρασε ἀνάμεσα σὲ διπλοσκοπούς, ἔγινε μεγάλο κακὸ τὴν ἄλλη μέρα πήρανε 10 στὴν τύχη ἀπὸ κάθε θάλαμο, τοὺς μαστιγώσανε. Πρώτη φορὰ μᾶς μαστιγώνανε. Μὲ δερμάτινα μαστίγια, δυὸ στρατιῶτες μιὰ ὁ ἕνας μιὰ ὁ ἄλλος, χτυποῦνε... ἀκοῦμε στριγγλιές. Ὁ γιατρός μας ἦτανε λυπημένος πολὺ. Κρυφὰ μᾶς εἶπε «πὼς οἱ κομμουνιστὲς κρατούμενοι διαλέξανε τοὺς πιὸ γέρους μοναχοὶ τους, σταθήκανε σὰν ἀγάλματα».

Τὸν τρίτο χρόνο τοῦ πολέμου, χειμῶνας, ἦρθε διαταγὴ νὰ μὲ σηκώσουν, κάτι πῆρε τ' αὐτί μου. Εἶχαν εἰδοποιηθεῖ κι ἄλλοι 60, τοὺς εἶπαν νὰ ἐτοιμάσουν καὶ τὰ ροῦχα τους, ἐμένα τίποτα. Ὅπου πρωτὶ-πρωτὶ μὲ ξυπνᾷ ὁ γιατρός, ἐκεῖνος ὁ καλός: «μὴ φανεῖς πὼς τὸ ξέρεις ἀλλὰ θὰ σὲ σηκώσουν ἀπόψε», ὅπως κι ἔγινε, μᾶς πήραν τὸ βράδυ, τυλίχτηκα μὲ τὶς κουβέρτες μου, κρύο πολὺ. «Νὰ τὴ φροντίσετε» εἶπε ὁ γιατρός στὸ μπριγκαντιέρη πού μὲ συνόδευε. Τὸ τραῖνο πού μᾶς βάλαν ἦταν ἔξω ἀπ' τὸ

Σταθμό, γύρω-γύρω πολυβόλα. Μὲ ἄφισε ὁ συνοδὸς νὰ τηλεφωνήσω στὸν ἀδελφὸ μου. Μέσα στὴ νύχτα ἔρχεται ὁ μπριγκαντιέρης καὶ μοῦ λέει πὼς «μιὰ κοπέλλα γυρίζει ἐδῶ ἔξω ἀπ' τὸ τραῖνο, μήπως εἶναι δική σου;» Ἦταν πράγματι, μὲ τράβηξε παραέξω, ἦταν ἡ ἀδερφή μου, τὴν ἔφερε στὸ βαγόνι, φιληθήκαμε, μᾶς ἔκλεισε μέσα «ποῦ σὲ πᾶνε;» «δὲν ξέρω ποῦ». Δὲν ἔμεινε ὅμως καθόλου, τρέχει νὰ φέρει πράματα, σὲ μισὴ ὥρα ἔρχονται μὲ τὸν ἀδελφὸ μου, φέρνουνε χρήματα, ἓνα δέμα ροῦχα καὶ 2 καρβέλια ζυμωτά, σπάνιο πράμα.

Ξεκινήσαμε τὴν ἄλλη μέρα. Οἱ ἄλλοι πηγαίνανε Ὀμηροί. Μ' αὐτοὺς ἦταν κι ἓνας ἀρχιμανδρίτης δεμένος. Ὅπου σταματοῦσε τὸ τραῖνο οἱ στρατιῶτες τῆς φρουρᾶς πλησιάζανε καὶ ρωτούσανε γιὰ τὸν παπᾶ καὶ γιὰ μένα, γιατί μᾶς πιάσανε. Στὴν Ἀθήνα μὲ πῆγαν στοῦ Ἀβέρωφ.

Ἐκεῖ στὸ πάνω πάτωμα εἶχαν τοὺς Γερμανο-κρατούμενους, στὸ μεσαῖο τοὺς Ἰταλο-κρατούμενους, στὸ ὑπόγειο εἴμαστε ἐμεῖς. Οἱ ποινικοὶ κυκλοφοροῦσανε παντοῦ, αὐτοὺς εἶχανε βοηθοὺς, μὲ περιλάβανε ἀμέσως κι ἀμέσως μοῦ φάγανε τὰ δυὸ ψωμιά.

Ἐδῶ δὲν ἦτανε σὰν τὸ Στρατόπεδο, καθένας βαστοῦσε γιὰ τὸν ἑαυτὸ του ὅ,τι τοῦ φέρνανε ἀπ' ἔξω, δὲ ρωτοῦσε κανεὶς τὸν ἄλλον «ἔχεις νὰ φᾶς;» φέρναν συσσίτιο γυφτοφάσουλα καὶ πνιγοῦρι ἄθλιο. Ἐγὼ εἶπα νὰ φροντίσουμε νὰ μοιράζομε κάτι ἀπ' τὰ προσωπικά μας ἐφόδια, ἔβαλα ὅσα εἶχα στὸ ρεφενέ, μὲ στείλανε στὴν ἀπομόνωση. Εἶχαμε πολλὲς πού καταδίνανε τὶς ἄλλες. Ὅταν γίνανε τὰ συλλαλητήρια τῆς Ἀθήνας, ἦρθε κόσμος δικός μας, πολιτικοὶ κρατούμενοι, ἄλλαξε ἡ κατάσταση. Συνεννοήθηκα καὶ μὲ τοὺς ἀπ' ἔξω τότε. Εἰδοποίησα καὶ τοὺς δικούς μου. Αὐτοὶ μὲ εἶχαν γιὰ χαμένη, ὅσοι ξεκινήσανε μαζί μου ἀπ' τὸ Στρατόπεδο γιὰ τὴν ὁμηρία τορπιλιστήκανε, κανεὶς δὲ γλύτωσε.

Ἦστερα μοῦ ἦρθε κλήση γιὰ Στρατοδικεῖο. Δὲν μποροῦσα οὔτε δικηγόρο νὰ βρῶ, οὔτε μάρτυρα. Μὲ βάλαν στὴν κλοῦβα καὶ μὲ πῆγαν. Ἐκεῖ ἀντίκρισα τὴν ἀδελφή μου, ἀπὸ μακριὰ χαιρετηθήκαμε. Φοβήθηκα καὶ γιὰ κείνην, ἀλλὰ καὶ χάρηκα. Μὲ κατηγοροῦσανε γιὰ πολιτικὴ δουλιὰ, στὸ Στρατόπεδο στὴ Λ. Οἱ στρατοδίκες Ἰταλοί, μάρτυρες γιὰ ὑπεράσπιση κανένας. Διορίστηκε συνήγορος Ἰταλός. Ὅταν ἀπαγγέλθηκε ἡ καταδίκη μου — 3 χρόνια — δὲν τὴν κατάλαβα. Μὲ πῆγαν πάλι ἀμέσως πίσω, δὲν

είδα τὴν ἀδελφή μου. Ἐκείνη, μοῦ εἶπαν ὅτι ἀπαλλάχτηκε. Μὲ κράτησαν 3 μῆνες φυλακὴ ἐδῶ κι ἄλλους 18 μὲ ξαναπῆγαν στὸ Στρατόπεδο. Γιὰ τὴ μεταφορὰ μου ἐκεῖ φρόντισαν οἱ δικοί μου. Μὲ συνόδευσε ἕνας ἠλικιωμένος λοχίας, σὲ ἰδιαίτερο βαγόνι, μοῦ φερθήκανε πολὺ καλά. «Ἡ κρατουμένη πῶς εἶναι;» ρωτούσανε, τὸ τραῖνο ἦταν γεμᾶτο ἀδειούχους, φέρνανε πάστα σούτα, τοὺς ἀρέσει πολὺ, μοῦ φέρνανε μεσημέρι - βράδυ. Μόνο στὸ κρατητήριο σὰ φτάσαμε στὴ Λ. ἐκεῖ φοβήθηκα, ἦταν ἕνας κιτρινιάρης γραφιάς, δὲν ἤθελε νὰ βγεῖ γιὰ νὰ μὲ βάλουνε μέσα μοναχὴ, μὰ οἱ ἄλλοι τὸν βγάλανε καὶ μὲ κλείσανε, φύλαγε σκοπὸς ἀπ' ἔξω. Τὴν ἄλλη μέρα μὲ πῆγαν στὸ Στρατόπεδο.

Τότε εἶχα πάθει ψώρα, ὁ καινούργιος γιατρὸς πολὺ κακός, μ' ἔβαλε σὲ διπλὴ ἀπομόνωση. Ἐγινε καὶ μιὰ φασαρία μὲ δυὸ χαφιέδες κρατούμενους μαυραγορίτες, εἶχαν κλέψει ντομάτα καὶ λάστιχα, πῆγαν νὰ κατηγορήσουν ἐμᾶς, τοὺς δεῖραν οἱ δικοί μας στὸ συσσίτιο πάνω, τοὺς ἀφίσαμε ἀπομονωμένους λοιπόν, ἔγινε δεύτερη φορὰ μαστίγωμα. Ἦταν πιὸ ἄγριο ἀπ' τὸ πρῶτο. Μᾶς εἶχαν σὲ παράταξη καὶ βλέπαμε. Ξεκόβω καὶ τρέχω μιὰ στιγμή, φωνάζω τοῦ στρατοπεδάρχη «ἔτσι κάναμε τοὺς δικούς σας αἰχμαλώτους; Εἶμαι τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ, πῶς δέρνετε;» Μὲ πῆγαν πάλι ἀπομόνωση.

Ἐπειτα μᾶς μετέφεραν στὸ Χαϊδάρι. Πάλι τραῖνο, πάλι συνοδεία, μὰ ὅλοι μαζί. Ὄταν μαθεύτηκε μάλιστα πῶς σηκώνουν τὸς κρατούμενους, ἔγινε συναγερομὸς στὸν κόσμο, πῶς νὰ μᾶς βοηθήσουν δὲν ξέρανε, φέρνανε κάρρα ὀλόκληρα φρουῖτα, ροῦχα, ὅ,τι μπορούσανε.

Στὸ Χαϊδάρι βρήκαμε πολλοὺς συντρόφους. Ἦταν κι ἄλλες 4 γυναῖκες, 2 Κρητικὲς πατριώτισσες καὶ 2 πόρνες μαυραγορίτισσες. Ἐκεῖ σὲ 2 μῆνες μάθαμε τὴ συνθηκολόγηση τῶν Ἰταλῶν. Ἐκείνη τὴ μέρα μᾶς φωνάζουνε οἱ φρουροὶ «ἀδέλφια, εἶμαστε ἀδέλφια», κερνούσανε τσιγάρα. Ἰταλοὶ αὐτοί. Πλησιάσαν οἱ δικοί μας τὸ Στρατοπεδάρχη, αὐτὸς ζήτησε λεπτὰ γιὰ νὰ μᾶς ἀνοίξει τὴ νύχτα νὰ δραπετεύσωμε. Τί ποσὸν μαζέφτηκε δὲν ἔμαθα, μᾶς φάνηκε ἀτελείωτη ἐκείνη δὰ ἡ μέρα, σὰ βράδυασε ἀκοῦμε χτύπους καὶ φασαρία στὴν Πύλη, ρίξανε οἱ σκοποὶ στὰ τυφλά, ἦταν βαλτοὶ ἄραγε καὶ μᾶς πουλήσανε, τοὺς ἔπιασε φόβος, ποιὸς ξέρει; ἐκείνη τὴν ὥρα, νύχτα μπῆκανε μέσα οἱ Γερμανοί, ἀφοπλίσανε τοὺς Ἰταλοὺς, μάλιστα τοὺς γδύσανε καὶ μᾶς κλείσανε ἀπομόνωση ἐμᾶς. Ἐπειτα τίς

γυναῖκες μᾶς στεῖλαν πάλι στοῦ Ἀβέρωφ. Καὶ κεῖ στήν ἀρχὴ ἀπομόνωση. Καὶ κεῖ παραλάβανε ὅλη τὴ φυλακὴ Γερμανοί. Δὲν ἤβρανε ὅμως φακέλλους, τοὺς κάψανε πρὶν φύγουνε οἱ Ἴταλοί. Μᾶς φωνάζανε, μᾶς πέρνανε στοιχεῖα. Εἶπα πὼς ἤμουνα δικασμένη γιὰ μαύρη ἀγορά. Σὲ λίγο καιρὸ, πάλι μὲ τὴ δικαιολογία αὐτὴ, φροντίσανε πάλι κάτι συγγενεῖς μου, πληρώσανε, βγῆκα.

Βρῆκα καὶ τὰ 2 ἀδέλφια μου στήν Ἀθήνα, γιὰ τοὺς στριμῶξαν στήν Ἐπαρχία. Μὲς στὶς μικρὲς πολιτεῖες ὅλα εἶναι πιὸ δύσκολα. Δὲ βρίσκεις καὶ δουλιὰ. Ἐδῶ ἔπιασα δουλιὰ σὲ ἰατρεῖο.

Τέλος, ἦρθε ἡ πολυπόθητη ἐντολὴ νὰ μᾶς προωθήσουν στὸ βουνό, ἐτοιμάστηκε μεγάλη ἀποστολὴ μὲ γιατροὺς καὶ ἀδελφές. Καθένας ἤξερε μόνο ἄλλους δυό, μᾶς ὀρίσανε μέρα νὰ συναντηθοῦμε στὸ Σταθμό. Εἶχαμε πάρει καὶ ὅσα ἐφόδια μπορούσαμε γιατρικά, ἐπίδεσμοις. Οἱ σιδηροδρομικοὶ τῆς ὀργάνωσης εἶχαν τὴν εὐθύνη, θὰ κατεβαίναμε κατὰ τμήματα σὲ διάφορους σταθμούς. Τὸ πρῶτο τμήμα κατέβηκε καλά, στὸ δεύτερο ἔγινε ἀνωμαλία, στέλνουν σῆμα στὸ ἄλλο νὰ μὴν κατεβοῦνε. Εἶχανε περίφημη συνεννόηση. Κατεβήκαμε τότε ὅλοι σὲ ἄλλον σταθμό, ἔτσι τὸ κρίνανε καλό.

Ἀπὸ κεῖ πεζοπορία φτάσαμε τὰ πρῶτα δικά μας φυλάκια, στήν πλαγιά τοῦ βουνοῦ. Ἄμα ξημέρωσε βρεθήκαμε σὲ χωριὸ ἐλεύθερο. Εἶχαμε καὶ πεῖνες. Ἀφίσαμε τὰ πιὸ πολλὰ μᾶς πράματα στὸ τραῖνο, μετὰ τὴν ἀνωμαλία γιὰ πιὸ εὐκόλα. Μερικοὶ βαστοῦσαν ἀπὸ κεῖνα τὰ κατοχικὰ χρήματα, πήγανε ν' ἀγοράσουν τίποτα νὰ φᾶμε, τοὺς εἶπαν «ἐδῶ δὲν πουλοῦμε τίποτα, ὅλα γίνονται διανομὴ». Ἐκεῖ πού περιμέναμε μαζεμένοι, ἀρχίσαμε τραγουδοῦσαμε τραγούδια δικά μας, μάλιστα μερικὰ παιδικὰ, ὅπου σὲ λίγο μᾶς φέρανε ἀπ' τὸ δικό τους μερίδιο οἱ γυναῖκες αὐγὰ βρασμένα καὶ τυριά. Ὅστερα πρὶν βραδυάσει, πιάσαμε πάλι ἓνα μονοπάτι δίπλα σὲ χεῖμαρρο, τραβήξαμε πρὸς ἄλλο χωριό. Συναντήσαμε θυμοῦμαι μιὰ φάλαγγα 50 μουλάρια καὶ πλέον, κουβαλοῦσαν λάδι καὶ στάρι γιὰ τὰ ὄρεινά. Ἐκτὸς ἀπ' τὸ βάδισμα δὲν ἀκουγες μιλιὰ. Καὶ τὰ ζῶα θαρρεῖς περπατοῦσαν στὰ νύχια. Ξαφνικὰ σ' ἓνα ἴσωμα πετάχτηκε κάποιος μπροστὰ μας. Ἀκούσαμε κι ἓνα σφύριγμα καὶ παρέλαβε ἄλλος ὀδηγός. Ὁ Πρῶτος μας χάθηκε, λόγο δὲν εἶπε. Πάλι τὸ πρωτὶ φτάσαμε σ' ἐλεύθερη περιοχὴ. Καθίσαμε στήν ἀγορά, χαζεύαμε τοὺς Ἐλασιτες

μὲ στολή. Μερικοὶ δακρῦσαμε κρυφά. Πήγαμε δροσιστήκαμε στὴ βρῦση. Κουβεντιάσαμε. Μόλις εἶχανε δόσει καὶ τὴ μάχη τῆς σοδιᾶς στὴν περιφέρεια ἐκείνη πήραν κι ἔπαινο, κινητοποιήσανε τὶς γυναῖκες σὲ ὄχτῶ καμποχώρια, λίγοι διαθέσιμοι ἀντάρτες, ἵππικὸ καὶ ἄλλοι φρουρούσανε, κι ἀπὸ αὐτοὺς ὅσοι ξέρανε πιάσανε κι ἐκεῖνοι κόσα καὶ θερίζανε, 4 μερόνυχτα θερίζανε, πρῶτα ἓνα τμήμα χωράφια, ἔπειτα παρακεῖ, ἀναλόγως τὸ μέρος, νὰ μὴν εἶναι περαστικό, τελευταῖα τὰ πιὸ κοντινὰ φανερά, εἶδηση δὲν πήραν οἱ Γερμανοί, κανένας δὲν πρόδωσε, δίχως νὰ βροντήξει τουφέκι ἐκείνη τὴ χρονιὰ πήραν ὅλη τὴ συγκομιδὴ καὶ τὴ μοιράσανε: $1/4$ οἱ νοικοκυραῖοι, $3/4$ τὸ ἀντάρτικο. Τὰ μάθαμε καὶ μεῖς αὐτὰ πρώτη φορὰ ἐκεῖ.

Μετὰ κάμποσες μέρες ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριὸ φτάσαμε στὴν ἔδρα μας, ἓνα χωριὸ ψηλό, μὲ πολλὰ νερά. Εἶχαν κιόλα Νοσοκομεῖο πρόχειρο σ' ἓνα δίπατο σπίτι, ἔπειτα ὀργανώσαμε χειρουργεῖο, παθολογικό, 2 ἀδελφές καὶ μεῖς ἄλλες 2 γίναμε τέσσερις.

Ὀργανώσαμε καὶ τὴν ψυχαγωγία, βρέθηκε ὡς καὶ Καραγκιοζοπαίχτης ποὺ ἔπαιξε γιὰ τοὺς τραυματίες καὶ γιὰ τὰ παιδιά. Μετὰ τὶς σοβαρὲς μάχες πάνω στὴ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ χτυπιούντανε κάθε νύχτα, κάθε νύχτα αἰφνιδιασμοὶ καὶ μάχες πολύωρες, φέρνανε σ' ἐμᾶς τοὺς τραυματίες, πρῶτα φτάνανε ὅσοι περπατούσανε, ὕστερα φέρνανε τοὺς βαριὰ τραυματισμένους 3-4 μερόνυχτα σηκωτούς, ἀπὸ κορφές καὶ μονοπάτια μὲ τὴν ἀργὴ συγκοινωνία εἶχαμε ἀρκετὰ κρούσματα γάγγραινα. Στὶς ἐγχειρήσεις ποὺ ἔκανε νύχτα ὁ Χειρουργός, κρεμούσαμε καντήλια μὲ λάδι γύρω-γύρω καμιά δεκαριά καὶ τὸ λάδι μετροημένο... Τὰ ἐργαλεῖα τὰ βράζαμε σὲ καζάνι ποὺ ἔβραζε μὲ κούτσουρα, κοπήκανε ποδάρια, χέρια μὲ πριόνι ποὺ κόβουν ξύλα, βρασμένο κι αὐτό. Ἐναν, θυμοῦμαι, ποὺ πέθανε μὲς στὰ χέρια μας, ἓνας λεβέντης καὶ μᾶς ἔλεγε: «περιμένετε ν' ἀκούσετε τὴ μάχη ποὺ δόσαμε καὶ πῶς τραυματίστηκα...» ἦρθε ὅλο τὸ χωριὸ ἅμα τὸν θάψαμε, ὁ παπᾶς μετὰ ποὺ τὸν ἔψαλε τὸν ἔκλαψε κι ὁ ἴδιος, τὸν ἔλεγε ζωντανὸ γίγαντα.

Στὰ μέρη τοῦτα ξαναἠρθᾶμε στὸ 2ο ἀντάρτικο.

Μετὰ τόσες περιπέτειες μὲ Ἴταλοὺς καὶ Γερμανοὺς, τώρα μᾶς βγάλαν στὸ κλαρὶ τρομοκράτες δεξιοὶ καὶ πρῶην σύμμαχοί μας, ἦρθε πάλι ὥρα, εἴμαστε πέντε ἀπ' τὴν οἰκογένειά μας καταζητούμενοι καὶ κρατούμενοι.

ΜΙΛΑ

ΜΙΑ ΚΟΠΕΛΛΑ ΣΤΟ ΟΝΟΜΑ
ΤΟΥ ΑΡΡΑΒΩΝΙΑΣΤΙΚΟΥ ΤΗΣ

14

Ἡ ἱστορία τούτη ἄρχισε στὸ προαύλιο κάποιου Νοσοκομείου τῆς Ἀθήνας: Ἕνας ἀνάπηρος μὲ μπαστούνη, περπατᾷ μὲ πολὺ κόπο, τὸν βοηθᾷ ἡ κοπέλλα. Ἕνας χωροφύλακας τοὺς συνοδεύει. Μιὰ στιγμή ὁ ἀνάπηρος σωριάζεται, ἡ κοπέλλα δὲ μπορεῖ νὰ τὸν σηκώσει, κάνει νὰ τρέξει γιὰ ταξί, ὁ χωροφύλακας δὲν ἐπιτρέπει ταξί. Σταματοῦνε περαστικοί, ρωτοῦνε, ὁ χωροφύλακας ἀγριεύει. Μιὰ γυναίκα τοῦ φωνάζει: «Τ' εἶσαι σύ, ὁ Χάρος εἶσαι;» Πάει κάποιος μέσα στοὺς γιατρούς, περνᾷ πολὺ ὥρα, ἔρχεται ἀσθενοφόρο. Ρωτήσαμε τὴν κατάχλωμη κοπέλλα καὶ μάθαμε πὼς ὁ ἀνάπηρος εἶναι τραυματίας τῆς Ἀντίστασης. Τώρα εἶναι πολιτικὸς κρατούμενος.

Τώρα τρέχει ἐκείνη γιὰ νὰ τοῦ γίνει θεραπεία «...νὰ τὸν βλέπατε στὸ βουνό, δὲν πατοῦσε στὴ γῆς, πετοῦσε...» Ἔχει κι ἀδελφὸ καπετάνιο τοῦ ΕΛΑΣ — σκοτώθηκε.

Θέλομε νὰ μάθωμε περισσότερα:

Δὲ λάβαμε καιρὸ νὰ ποῦμε πολλὰ δικά μας. Σ' ἄλλη συνάντηση ἐπειδὴ ἐπιμείναμε εἶπε τὴ δική της ἱστορία πρὸς χάριν τοῦ κρατουμένου, ὅπως στὸ ράδιο λένε ἓνα τραγούδι στ' ὄνομα κάποιου ξενιτεμένου, ἔτσι συνεννοηθήκαμε.

Εἴμαστε 5 παιδιά, ἐγὼ μοναχὴ κόρη. Τὸν ἓναν ἀδελφὸ μας τὸν στείλαμε νὰ σπουδάσει στὴν κωμόπολη νὰ δουλεύει σ' ἐνὸς θείου μας τὸ μαγαζὶ καὶ νὰ πηγαίνει σὲ νυχτερινό, ἔτσι μᾶς εἶχε τάξει ὁ θείος καὶ θὰ τὸν ταΐζει, χωρὶς μιστό, ἄλλα ὅμως ἔταξε ἄλλα ἔκανε, δὲν τὸν ἄφινε νὰ πάει σχολεῖο, τέλος τὸν ἔδιωξε. Ὅμως ἐκεῖνος στὰ 7 χρόνια τοῦτα κάτι πῆρε εἶδηση, ξύπνησε, μὲ τὴν Κατοχὴ μᾶς ἦρθε στὸ χωριό, κάθησε λίγο, ὕστερα τὸν χάσαμε. Μᾶς εἶπε πὼς πάει νὰ βρεῖ «δουλιὰ».

“Υστερα μᾶς ἦρθε ντυμένος ἀντάρτης μὲ τὸ δίκωχο καὶ ὄπλο στὴν πλάτη. Τὸ κάτω πάτωμα τοῦ σπιτιοῦ μας τὸ κάνανε γραφεῖα τοῦ ΕΑΜ, ἦτανε τριώροφο.

Ἐγὼ ἦμουνα 13 χρονῶ, εἶχα ὄρεξη καὶ γιὰ ὅ,τι γινότανε ἂν δὲν μὲ διώχνανε δὲν ξεμάκραινα. “Υστερα μιὰ μέρα μοῦ δόσανε σημεῖωμα γιὰ τὴ χώρα, 7-8 ὥρες δρόμο, ἀνήφορος καὶ κατήφορος, ἄλλοῦ ἔλατα καὶ κέδρα δάση, ἄλλοῦ τὸ μέρος σπανό. Μοῦ εἶπαν «ἂν σὲ σταματήσουνε θάχεις τὸ χαρτάκι — ψιλὸ λαδόχαρτο — στὸ στόμα, στὸ μάγουλο, ἂν σὲ χτυπήσουν θὰ τὸ καταπιεῖς». Πῆγα, ἦρθα καλὰ μὰ ἡ μητέρα μας τρελλάθηκε, δυόμισυ μέρες ἔλειψα λοιπόν, ὕστερα ξεκινούσαμε μαζί, ξεκινούσαμε δῆθεν γιὰ τὰ χτήματα, εἶχαμε χωράφια ὄρεινὰ τριφύλλι, πατάτα, ὀλόκληρο δάσος δικό μας, καστανιές. Ὁ ἕνας ἀδερφός μου ἦταν βαρελᾶς, ξεκινούσαμε καὶ πουλούσαμε βαρελάκια, βεδούρια, τυροβάρελα, καρδάρες, δὲ μᾶς πείραζε κανεῖς. Κοιμόμαστε ὅπου εἶχαμε γνωριμίες, μᾶς ταΐζανε στὶς στάνες, ἔρευνα δὲ μᾶς κάνανε. Στὰ μέρη μας, ἐμεῖς εἶχαμε τὸν ἀέρα, ἀριὰ καὶ ποῦ νὰ ἰδοῦμε Γερμανὸ καὶ χωροφύλακα ἢ τσολιά. Τὰ σημειώματα τᾶχαμε κρυμμένα στὴν ἔνωση τοῦ βαρελιοῦ, στὸ φούντωμα πὺ λένε. Οὔτε καὶ πεινάσαμε ὅπως ἄλλα μέρη, κεῖνο τὸ ἀραποσίτι, τὸ κρομμύδι πὺ ξέραμε ἀπὸ πρῖν, τὸ γάλα, τὸ τυρὶ δὲν ἔλειψε.

Πὺς φύγαν οἱ Γερμανοὶ τὸ μάθαμε στὸ χωριὸ ἀπὸ μῆνυμα πὺ ἔφερε κάποιος ἀντάρτης περαστικός. Ὁ ἀδελφός μου ἔλειπε ὄλον τὸν καιρό, διοικοῦσε μονάδα τοῦ ΕΛΑΣ, δὲν ἦταν εὐκόλη ἢ ἐπικοινωνία. Εἶχαμε μάθει μόνο πὺς ἦταν στὴ μάχη, — στὴ μάχη τῆς Ναυπάκτου — τότε πὺ χτυπήσαν κι ἀπ’ τὴ θάλασσα οἱ Γερμανοὶ, κρατήσαν οἱ δικοὶ μας πολιορκημένοι 4 μέρες στὸ Σχολειό. Τοὺς προδόσανε δυό, ξέφυγε ὁ δικός μας μὲ τοὺς ἄνδρες του, μὰ πιάσανε τότε οἱ Γερμανοὶ καὶ κρεμάσανε ἀπ’ τοὺς κατοίκους 10. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση πὺ κατεβήκαμε στὴ Χώρα, μοῦδειξε ὁ ἄλλος ἀδελφός «νά βλέπεις τὶς θελιές, Ἀστέρω, στὰ πλατάνια» ἦταν ἀκόμα κρεμασμένες.

Ἐκεῖνες τὶς πρῶτες μέρες τῆς ἀπελευθέρωσης ἦρθαν ἀντάρτες πολλοὶ στὸ χωριό. Στῆσαν χορὸ στὴν πλατεῖα, χορεύαμε ὄλοι, κερνούσανε τζάμπα οὔζο, κρασί, ψητά, τὰ δυὸ μαγαζιά. Εἶπαμε πὺς εἶχαν τελειώσει τὰ βάσανα, εἶμαστε λέφτεροι...

Ἐπειτα ἔγινε ἡ Βάρκιζα κι ἡ συμφωνία γιὰ τὸν ἀφο-

πλισμό. Ἐμεῖς ἔπειτα τὰ μαθαίναμε. Θυμᾶμαι πὼς φανερώθηκε τότε ὁ ἀδελφός μου, βράδυ στὸ χωριό, πολὺ ἀγριεμένος μ' ἄλλους 15. Πρώτη ἐγὼ τὸν εἶδα καὶ πετάχτηκα. «Τί γίνεται;» τὸν ρώτησα καὶ μοῦ λέει «τράβα στὸ σπίτι, ἔρχομαι καὶ μὴ ρωτᾶς, εἶσαι μικρή». Δὲν ἦρθε ὁμως στὸ σπίτι. Δὲν εἶχε παραδόσει τὸν ὄπλισμό του, ὅπως διατάχτηκε, αὐτὸ μάθαμε ὕστερα. Ἐγινε παράνομος. Ἀρχίσανε τὰ καινούργια βάσανα. Ἦρθαν οἱ ἐθνοφύλακες, πιάσαν τὴ μητέρα, τὴ δείρανε σκληρὰ νὰ μαρτυρήσει τὸν κρυψώνα τοῦ ἀδελφοῦ μου καὶ ὄπλα πού τάχα κρύβαμε. Πιάσαν καὶ μένα — κείνη τὴ φορὰ δὲ μὲ δείρανε — μᾶς πήρανε καὶ ροῦχα τοῦ σπιτιοῦ ἀρκετά. Στὸ ἰσόγειο πού τῶχαμε γραφεῖο, βρήκανε κάτι σφαῖρες, ξαναρχίζουν τὴν ἔρευνα, μπαούλα, ντουλάπια, μὲ σέρναν ἀπὸ κοντά. Ἐκεῖ πού ξεμάκρυναν ἕνας περνοῦσε ὄξω ἀπ' τὴν αὐλή, «ἄλτ» φωνάζουνε, «ἄλτ τοὺς φάγαμε...» φωνάζει κι αὐτός, αὐτὸς ἦτανε ὁ ἀδελφός μας. Εἶχε σουρουπώσει, δὲν τὸν γνωρίσανε, μὲ τὸ λεπτὸ πού κέρδισε φτάνει στὸ μαγαζί, σηκώνονται ὅλοι ὄρθιοι, τὸν κρύβουν, αὐτὸς σκύβει, περνᾶ, πέφταν πίσω του σφαῖρες, ὡς 100 ἄτομα κλειστῆκαν μέσα, βγαίνει ἐκεῖνος σ' ἕνα παράθυρο, πηδᾶ, πήδησε ὡς 8 μέτρα ὕψος, ἦταν στὴν κατηφοριὰ τὸ καφενεῖο, ξαφανίστηκε. Ἐοπίσω πιάναν τὸν ἕναν, τὸν ἄλλον, «δὲν ξέρομε», «δὲ γνωρίζομε». Πέρασε καιρός, τὴν ἀνοιξη πού πηγαίναμε καὶ ποτίζαμε φανερώθηκε σ' ἕνα χτήμα δικό μας κοντὰ στὸ δάσος, ἔλατα, καστανιές, ἦρθαν ρεματιὰ-ρεματιὰ, φτάσαν σὲ μιὰ πέτρα πλατιὰ, ἐμεῖς κοιμόμαστε κάτω ἀπὸ μιὰ μηλιά, σφύριξαν! Ἦτανε τρεῖς, ἀκούω ἐγὼ, τρόμαξα. Κι οἱ δυὸ γίδες πού εἶχαμε δεμένες φρενιάσανε, «ἐγὼ εἶμαι ὁ Δημήτρης, μὴ φοβηθῆτε», μᾶς φώναξε. Πεταχτήκαμε ἀπ' τὰ ροῦχα, κλαίγαμε, ἀρμέξαμε τὶς γίδες, τοὺς φέραμε μπομπότα, οἱ μασέλες τους δὲν ἀνοίγανε ἀπ' τὴν πείνα, γιὰ τροφίμα εἶχαν ἔρθει. Λοιπὸν συνεννοηθήκαμε ποῦ θὰ κρυφτοῦνε σ' ἕνα ἰσωματάκι συνέχεια μὲ τὰ ἔλατα, σκάψανε λίγο, ἰσιώσαμε καὶ μεῖς τὰ χαλίκια χάμω, ἀπὸ πάνω βράχος, ἐκεῖ κάνανε γιατάκι, ἕνα μῆνα τοὺς ἔφερνα κρέας, πῆτες, ὅ,τι μπορούσαμε, δυναμώσανε, χαθήκανε. Φοβηθήκαμε καὶ κάποιον ξάδερφό μας πού εἶχε κάνει χωροφύλακας. Μιὰ νύχτα τοὺς πῆγα τροφίμα σ' ἕνα σακκί, σφύριξα, ξανασφύριξα τὸ συνθηματικό, μὰ δὲ φανήκανε. Ἀπὸ τότε, πὲς πὼς ἔγινε ἡ ἀρχή, ἀνακατώθηκα κι ἐγὼ γιὰ νὰ βοηθήσω τὸν ἀδελφό μας.

“Υστερα πάλι μᾶς παρουσιάστηκε στὸ σπίτι. Τρομάξαμε. Τὸ σπίτι ψηλὸ καὶ ὁ τελευταῖος ὄροφος μισοτελειωμένος εἶχε κάποιο χώρισμα γιὰ ν᾿ἔχει ἐπικοινωνία καὶ μὲ τὸ ἀπὸ κάτω. Ἐκεῖ ἀπὸ χρόνια τῶχαμε καὶ σὺν ἀποθήκη, σὲ μιὰ πλευρὰ ἦτανε μιὰ κασόνα, ἔπερνε 2.000 ὀκάδες γέννημα, τοῦ τὴν κάναμε κρεβάτι. Καὶ πάλι ἀνάμεσα στὸ πάτωμα, κάτω ἀπ’ τὴν κασόνα καὶ τὸ ταβάνι ἀπὸ κάτω τοῦ εἶχαμε κι ἄλλον κρυψώνα. Κάθησε 8 μῆνες ἐκεῖ. Τὴ νύχτα ἔβγαινε νὰ πάρει λίγο τὸν ἀέρα του. Μιὰ φορὰ τὸν εἶδε κάποιος, εἰδοποίησε τὸν ξάδερφο κι ὁ ξάδερφος εἰδοποίησε παραπάνω, φτάνει στρατός, ἐθνοφυλακὴ, ζώνουν τὸ σπίτι, τὸ χωριό, μᾶς μαντρίζουν στὴν αὐλή, ὦρες ψάχνουνε, τὰ φέραν ὅλα πάνω-κάτω. Μὲ δείρανε καὶ μένα, μὲ σακατέψαν ἀπ’ τὸ ξύλο μὲ σκοινιά καὶ ὑποκόπανο. Ἡ μάνα μας ἀναίσθητη στὴν αὐλή. Ὁ μικρὸς ἀδελφός μας δεμένος. Τέλος, ἦρθαν κάτι γειτόνοι «τί ξέρουν αὐτοὶ καὶ τοὺς παιδεύετε;» τοὺς εἶπαν. Ἀκούω κι ἓναν μὲ βαθμὸ πού ἔλεγε «τὸν ἴσκιο τὸν κάνατε ἄνθρωπο, ρεζίλι κάνατε τὸ στρατό...»

“Ἀμα φύγαν βγαίνω καὶ φωνάζω μὲ φωνὲς στὸ μπαλκόνι γιὰ κανέναν γιατρὸ γιὰ τὴ μάνα μας, πουθενὰ γιατρός. Μπαίνω μέσα, ἀνεβαίνω κεῖ στὸ χώρισμα, κάνω ἓνα χτύπημα, χτυπᾶ κι αὐτός, ρωτῶ «εἶσαι ζωντανός;» Πῶς μετακίνησε τὴν κασόνα μὲ τὰ δύο του χέρια καὶ χώθηκε ἀπὸ κάτω ἀπ’ τὴν τάβλα, τί δύναμη κάνει ὁ ἀπελπισμένος, ἦταν μὲ 2 χειροβομβίδες δίπλα του γιὰ νὰ σκοτωθεῖ ἂν τὸν βροίσκενε. Τοῦ πῆγα λίγο οὔζο.

Σὲ λίγες μέρες, ξημέρωνε Πάσχα, κατέβηκε ὀλόκληρη ἀντάρτικη ὀμάδα πού δὲν παραδόσανε τὰ ὄπλα τους. Εἴμαστε ἀπὸ βραδὺς στὴν ἐκκλησία, ὡς τὸ πρωῖ πιάσαν τὶς ἄκριες τοῦ χωριοῦ καὶ τὴν πλατεῖα, μιλήσανε ὁμορφα. Χτυπῆσαν οἱ καμπάνες. Τότες παρουσιάστηκε κι ὁ δικός μας στὴν πλατεῖα, δὲν τὸν γνωρίσανε ἀμέσως, ἦτανε ἄσπρος σὰ χαρτὶ καὶ νὰ τρέμουνε τὰ πόδια του ἀπ’ τὸ μούδιασμα, γι’ αὐτὸ μάλιστα εἶχε μεγάλη στενοχώρια, ὅλοι ὅμως τὸν χαιρετίσανε, χαιρέτησε κι’ αὐτὸς τὸ χωριό, τὸν ἀγαποῦσαν, δὲν εἶχε πειράξει κανέναν, ὕστερα φύγανε ὅλοι, ἐκεῖνος περπατοῦσε σιγά, ποῦ ἄλλοτες...

“Ἀμα ἦρθαν ἡ ἐθνοφυλακὴ, μᾶς κλεῖσαν στὸ κρατητήριο, ἀπὸ κεῖ μᾶς σηκῶσαν γιὰ ἐκτόπιση. Περπατώντας ἀπ’ τὸ σπίτι μας τοὺς παρακαλοῦσα νὰ μ’ ἀφίσουν ν’ ἀνέβω γιὰ κανένα ροῦχο, δὲ μ’ ἀφίσαν κι ἦταν οἱ πόρτες

ὅλες τοῦ σπιτιοῦ μας ἀνοιχτές, κομματιασμένες, μέσα ὀλόκληρο νοικοκυριό, ἔκλαψα. Περνούσαμε χωριὰ καὶ περιμέναν οἱ ἀντίθετοι νὰ μᾶς δοῦνε μέσα στὴν κλοῦθα, τάχα ἦταν κι ὁ ἀδελφός μου πιασμένος, ἐγὼ μὲ τὰ ροῦχα μου χάλια ντρεπόμουνα, σὰν κοπέλλα. Μᾶς κρατήσανε φυλακὴ στὴν Ἀθήνα, ὕστερα ἐκτόπιση στὴν Ἰκαρία, ἐκεῖ κάναμε 18 μῆνες.

Ἐκεῖ πήραμε εἶδηση πὼς σκοτώθηκε ὁ ἀδελφός μου, μὰ ἦταν ψέματα. Ὑστερα μᾶς ἀφίσανε μὲ τὰ μέτρα εἰρηνεύσεως, γυρίσαμε στὸ χωριό, ποῦ νὰ πᾶμε; Πάλι στὸ χωριό μᾶς ζόριζε ἡ Χωροφυλακὴ. Μὲ φωνάζανε κάθε τόσο, θέλανε καὶ νὰ μὲ προσβάλουνε, νὰ προσβάλουνε καὶ τὸ σπίτι μας. Στὴ βρῦση μιὰ φορὰ πού πῆγα ἕνας ἄπλωσε χέρι πάνω μου, τὸν κλώτσησα, μὲ χτύπησε. Κανείς δὲ μὲ ὑπερασπίστηκε. Ἄλλοτες ὁ κόσμος εἶχε σέβας, δὲν ἄφινε νὰ γίνει ἀτιμία. Ἐτρεξα πίσω στὸ σπίτι, μὰ ὅπως ἦμουνα ζαλισμένη καὶ μὲ τὰ αἵματα μπῆκα στὸ μαγαζὶ πού ἦταν μαζεμένοι ἄντρες καὶ χωροφύλακες καὶ μάηδες «σεῖς ἔχετε τὰ ὄπλα, ὅ,τι θέλετε μᾶς κάνετε, δὲ μᾶς φυλάγετε ἀπὸ τίποτα, ἂν πάρω τὰ βουνὰ εἶναι δικό σας φταίξιμο».

Οἱ ἀντάρτες στὸ μεταξὺ λέγανε «πρέπει νὰ τὴν πάρουμε τὴν Ἀστέρω», ἦμουνα πιά κοπέλλα. Μιὰ νύχτα πέρασε ἀπ' τὸ χωριό ἕνα τμήμα, ἦταν χειμῶνας καὶ φεγγάρι γεμάτο. Στάθηκα στὸ ψηλὸ παράθυρο, τοὺς εἶδα «νᾶναι αὐτὴ τοῦ καπετάνιου ἢ ἀδερφή;» ρώτησε ὁ ἕνας. Μπαίνω, παίρνω ἕνα παλτό, φορῶ στρωτὰ παπούτσια, οὔτε ἄρβυλα πῆρα νὰ μὴν ἀκουστῶ, οὔτε κουβέρτα, τοὺς ἀκολούθησα. Βρίσκω τὸν ἐπὶ κεφαλῆς στὴν πλατεῖα, λέω ποιά εἶμαι, «τ' ἀποφάσισες;» μὲ ρώτησε, «ναί» τοῦ λέω καὶ ξεκινήσαμε πρὸς τὸ βουνό. Ἡ μητέρα εἶχε βγεῖ καὶ κείνη στὸ ψηλὸ μπαλκόνι, φώναζε. Φωνάζει καὶ μὲ πόνο μὰ καὶ γιὰ δικαιολογία, δέρονται. Τραβήξαμε τὸν ἀνήφορο, ξημερωθήκαμε στ' ἄλλο βουνό «γύρισε νὰ ἰδεῖς τὸ χωριό σου τελευταία ματιά», μοῦ λέει ἕνας ἀντάρτης καὶ γελοῦσε. Ἦτανε χιονισμένα ὅλα, ἐγὼ δάκρυσσα, ἦμουνα καὶ ντροπαλή, ὅσο νᾶναι στενοχωρέθηκα. «Γιατί τελευταία;» λέει ἕνας ἄλλος, «θὰ ξανάρθωμε πολλές φορές, ἐκεῖ πού πᾶμε θὰ βρεῖ κόσμο καλό, ἄς εἴμαστε στὰ δάση»... Ὅπως ἦταν ἀλήθεια, ἦβρα ἐκεῖ χιλιάδες κόσμο καὶ γιατροὺς καὶ καλλιτέχνες. Μοῦ δόσανε καὶ καραβάνα καὶ σ' ἕνα μῆνα ὄπλισμό.

Ἦταν ἡ ἐποχὴ πού μᾶς στενέψανε, 1948. Εἶχανε

ἄφθονα ἐφόδια καὶ ὄπλισμό οἱ Δεξιοί, Στρατός, Μάηδες, τοὺς ἐφοδιάζανε τότε πιά κι Ἑγγλέζοι κι Ἀμερικάνοι. Ἐμεῖς ἀπὸ ράχη σὲ ράχη κι ἀπὸ νύχτα σὲ νύχτα, δὲν μπορούσαμε νὰ σταθοῦμε πουθενά. Μᾶς λείψανε καὶ τὰ τροφίμα. Οὔτε σφαχτὸ βρῖσκαμε πουθενά, οὔτε μπουκιά φαΐ. Φάγαμε τότε καὶ μουλάρια, καὶ γουστέρες. Στὰ χωριά οἱ Μάηδες ξεριζώνανε καὶ τὶς κληματαριές, τὰ κηπάρια, μήπως βροῦμε πράσινο φύλλο. Ξεκινήσανε τότες καὶ ὀμάδες τοὺς μὲ τὰ ἐγγλέζικα σκυλιά. Σὰν τᾶκουσα κι αὐτό, πρώτη φορὰ φοβήθηκα, ξεράθηκε τὸ στόμα μου, ὅμως δὲν ἔλαχε νὰ βρεθοῦν στὸ δρόμο μας. Ἐκεῖνον τὸν καιρὸ μάθαμε πὼς πιάστηκε κι ὁ ἀδελφός μου στὴν Α΄ περιφέρεια, τὸν εἶχαν ἐπικηρυγμένον 40.000.000, σκοτωμένον βέβαια τὸν πιάσανε, τοῦ κόψαν τὸ κεφάλι καὶ τὸ γυρίζανε μὲ στρατιωτικὸ τζιπ στὰ χωριά.

Ἔστερα ὀλοένα λιγοστεύαμε. Πολλοὶ φεύγανε κρυφά. Εἶχαμε χάσει καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη γιατί δουλέψανε κι οἱ προδότες. Ὀλοένα καὶ μικραίνανε τὰ τμήματά μας. Σ' ἓναν κλοιό, σὲ ψηλὸ βουνό, κόπηκε ἀπ' τοὺς ἄλλους καὶ τὸ δικό μου τμήμα. Ἦτανε ἄνοιξη, Μάης μήνας. Τὰ δέντρα φουντωμένα, μὰ ποιός ἔβλεπε, ὅ,τι χορτάρι, ὅ,τι βλαστάρι μασιέται ψάχναμε νὰ μασήσωμε. Σὰ νύχτωσε βρέθηκα ὀλομόναχη. Περίμενα, περίμενα, γύριζα μήπως πάλι συγκεντρωθοῦνε οἱ ἄλλοι, ποῦ νὰ φωνάξεις κι ὄλας; Ἐμεινα μοναχὴ μου ὡς 40 μέρες. Εἶχα ἓνα τόμσον αὐτόματο μὲ 300 φυσίγγια κι ἓνα πολυβόλο ἀτομικὸ, ἓνα πάτζερ, σκαμπάνια κλπ. ἀπὸ τὸ τμήμα. Πῶς νὰ τὰ σηκώνω; Τὰ ἔθαψα σ' ἓνα λάκκο, σὲ κάτι προυνάρια πυκνά. Πείνασα πολὺ, σὰ γίδα μασοῦσα μαλακὲς κορφές, γαῦρο ἀνθισμένο. Μιὰ μέρα θυμοῦμαι ποῦ ἔκανε βροχοῦλα, βγήκαν σαλιγκάρια, γέμισα τὶς τσέπες τῆς χλαίνης μου, ἤθελα νὰ τὰ ψήσω στὴ χόβολη, φύλαγα ἓνα κουτὶ σπίρτα πῶς καὶ πῶς. Μὰ γιὰ νὰ μὴ φανεῖ ἀναλαμπή, λέω «αὔριο πρωὶ θὰ φάω τὴ μαγειριά», ἀνέβηκα σὲ δέντρο ἔτσι τῶκανα, ἤμουνα πιὸ ἥσυχη ἔβρισκα κλωνὶ κατάλληλο. Τὸ πρωὶ ποῦ τὰ σαλιγκάρια; Περπατήσανε καὶ φύγανε, 2-3 μείνανε, τώρα γελᾶω, τότε μὲ πιάσανε κλάματα. Μ' ἔπιανε ζαλάδα, ἔπεφτα. Μιὰν ἄλλη φορὰ ἔπεσα πάνω σὲ καταυλισμὸ ποῦ τὸν εἶχαν ἐγκαταλείψει μὰ φοβήθηκα τὰ ναρκοπέδια, δὲν προχώρησα. Ἐπειτα σὲ μιὰ καλύβα μισοκαμένη βρῆκα κρομμῖδια καὶ ξύδι, ἔκανα σαλάτα, ἔβαλα καὶ γάγρους. Ἐπειτα σ' ἓνα μέρος ἀνοιχτὸ περνοῦσα ξένοιαστα μὰ μοῦ ρί-

Ξανε ἀπὸ μακριά. Ἔλεσα χάμω, κρύφτηκα στὸ χορτάρι. Δὲν ἤξερα καὶ ποῦ εἶμαι, εἶδα ἓνα ποτάμι, ἀποφάσισα τὸ βράδυ νὰ τὸ περάσω νὰ κόψω ὕστερα τὸν ἀνήφορο ἓνα βουνὸ ἀντίκρου, ἔλεγα πὼς ἀπὸ κεῖ θὰ ἰδῶ τὴ Θεσσαλία. Τὴ μέρα περνοῦσα ὥρες πολλὲς μ' ἓνα καθρεφτάκι πὺ εἶχα, ἔβλεπα τὸ πρόσωπό μου σὰν ξένο, τὴ παιζα στὸν ἥλιο. Εἶχα κι ἓνα πλάστη γερὸ πὺ ἀνοίγουν φύλλο, τὸν ἤβρα στὸ καλύβι μὲ τὰ κρομμύδια καὶ τὸν εἶχα κι ἀκουμποῦσα. Τὸ ποτάμι ἅμα τὸ πέρασα, βούλιαξα, παρ' ὀλίγο νὰ μὲ πάρει, ἔβαλα φωνὴ τότε, ποιὸς ν' ἀκούσει. Πάρα κεῖ ὅμως ἦταν ἓνα ξυλένιο κρεμαστὸ γεφυράκι. Πρωῖ-πρωῖ περάσανε 3 ἄνθρωποι. «Νὰ φανερωθῶ, νὰ μὴ φανερωθῶ;» δὲν καταλάβαινα τί ἄνθρωποι νὰ ἦτανε. Μιὰ πηγαινα μπρός, μιὰ γύριζα. Χτενίστηκα μάλιστα, μὰ πάλι κρύφτηκα. Ξαναπερνοῦνε 3 ἄλλοι σὰ βράδυασε. Κάνω μιὰ χοντροὴ φωνὴ «ποιοὶ ἐκεῖ;» αὐτοὶ βλέπουν ἓνα ἄτομο, ἀποκριθῆκανε μονάδα τάδε, ὀμαδάρχης τάδε, ἀντάρτες δηλαδὴ καὶ μὲ γνωρίσανε. «Βρὲ Ἀστέρω ἐσύ 'σαι; Δὲν εἶμαι 'γὼ ὁ Δάσκαλος;» Πεταχτῆκαν τότε καὶ μὲ βαστάξανε νὰ περάσω «ἔχομε τίποτα;» τοὺς ρώτησα. Μοῦ δόσαν ἀλεύρι μὲ ἀλάτι μιὰ χούφτα, τὸ τελευταῖο τους. Βγάλαν καὶ κάτι κορόμηλα. Εἶδαν πὼς δὲν μποροῦσα νὰ βαδίσω. Μοῦ λένε «κάνε κουράγιο θὰ βροῦμε λάδι καὶ καλαμπόκι στὴν τάδε σπηλιά, εἶχαμε κρυμμένα διάφορα». Τὸ λέγαν ἀλήθεια, μὰ ποιὸς τὰ ξαναβρίσκει, τ' ἀφίνουνε; Μοῦ εἶπανε νὰ κοιμηθῶ. Τὸ μάτι μου δὲν ἔκλεινε εἶχε στεγνώσει, λοιπὸν πιάσαμε βαδίζαμε τὴν ποταμιὰ, ὅπου βλέπω στὸ νερὸ ἓνα πουλάκι ψόφιο σχεδὸν λυωμένο καὶ τὸ μαθήσαμε, τὸ μοιράσαμε κι οἱ 4. Παρακεῖ σ' ἓνα χωραφάκι βρεθῆκανε καὶ 8 μικρὲς κοῦκλες καλαμπόκι καὶ τὸ βράσαμε σ' ἓνα κουτὶ ἀπὸ κονσέρβα πὺ εἶχαμε καὶ πίναμε. Καὶ βαδίζαμε σιγὰ-σιγὰ. Βρεθῆκαν κι ἄλλοι δικοὶ μας, γίναμε 10. Μᾶς εἶπαν δυὸ παιδιὰ πὼς στὸ τάδε λειβάδι, στὸ βουνὸ ἔχουν ἀφίσει ἓνα μουλάρι, ἀγρίειψε μὰ εἶναι πολὺ παχὺ. Τότες ξεκινήσαμε νὰ τὸ πιάσουμε. Τὸ εἶδαμε μὰ πὼς νὰ ρίξουμε τουφεκιά; Ἦταν φόβος μήπως ἀκουστεῖ, ἐν τέλει ὅμως ρίξανε, τὸ σκοτώσανε, βγάλαν τὸ τομάρι, τραβήξαμε ὡς ἓνα μικρὸ χωριό, πήραμε καζάνι καὶ τὸ ψήσαμε κοντὰ σὲ μιὰ πηγὴ, ἔγινε διανομὴ, κάναμε διανομὴ καὶ τὸ τομάρι γιὰ τσαρούχια, καθίσαμε 3 μερόνυχτα ἐκεῖ, ξεκουραστήκαμε ὥσπου φάγαμε τὸ μουλάρι. Ξαναπήγαμε τὸ καζάνι στὸ χωριό, εἶχε περάσει ἀπόσπασμα, βρίσκομε μιὰν ἐφημερίδα, τί νὰ ἰδῶ;

διάλυση τοῦ δημοκρατικοῦ στρατοῦ. Τά 'παμε μόνο με τὸ Δάσκαλο, «ἄς τὰ ξέρομε μόνο ἐμεῖς», ἔτσι συμφωνήσαμε καὶ πιάσαμε πάλι, βαδίζαμε. Γίναμε 25. Τώρα εἶχανε φέρει κάτι καλαμπόκια οἱ καινούριοι. Βαδίζαμε, βαδίζαμε. Τελειώσανε τὰ δάση. Πέσαμε σὲ καλλιέργειες. Σ' ἓνα χωράφι πὸν περάσαμε εἶχε πέσει βροχὴ καὶ μαλάκωσε, φανήκανε τὰ ἴχνη μας, οἱ Μάηδες μᾶς πήρανε ἀπὸ πίσω, μᾶς φτάσανε σὲ κάτι πουρνάρια, εἶχαμε νυχτωθεῖ ἐκεῖ. Σὰν ἔφεξε ρίχνουνε 2 χειροβομβίδες ἀπὸ μακριά, πῶς σηκώνονται ἀπ' τὸ ρουμάνι τὰ πουλιὰ με μιὰ ριξιά ἔτσι πεταχτήκαμε, τρέξαμε σὲ κάτι σύδεντρα, δροῦς μεγάλες, πιάσαμε ἀπὸ ἓνας-δυὸ σὲ κάθε δέντρο καὶ δόσαμε μάχη, ὅλη μέρα βάσταξε ἡ μάχη. Μὰ οἱ σφαῖρες μας μετρημένες, σ' αὐτοὺς ἤρθανε δυὸ τμήματα ἐνισχύσεις, παρὰ κάτω ἦτανε δρόμος, ἤρθανε κι' αὐτοκίνητα, ἐγὼ τραυματίστηκα στὸν ὤμο, στὴν ἀρχὴ τὸ τραῦμα εἶναι γλυκό, ὕστερα πονοῦσα, βόγγηξα, ἤρθε στὰ δέντρα μας ὁ Δάσκαλος, τοῦ λέω «σκότωσέ με, νὰ χαρεῖς σκότωσέ με νὰ μὴ με πιάσουνε...» «Δὲν μπορῶ», ἔκανε, μὰ ἐγὼ παρακαλοῦσα, σηκώνει τὸ αὐτόματο νὰ μοῦ τραβήξει τάχα, μὰ τὸ τράβηξε στὸ κεφάλι του, ἔπεσε. Ὑστερα μᾶς πιάσανε. Ἄλλοι 6 αὐτοκτονήσανε, καμπόσοι ξεφύγανε, δὲν τοὺς εἶδαμε πουθενά, 4 εἴμαστε τραυματισμένοι, μᾶς ἀφίσανε κειδά, κυνηγούσανε τοὺς ἄλλους. —«Σήκωσε τὰ χέρια» φωνάζανε καὶ γὼ δὲν μποροῦσα. Ὑστερα με γνωρίσανε πῶς ἤμουνα γυναῖκα, θέλαν νὰ πάρουνε καὶ τὰ ροῦχα μου, ἄκουσα πολλά. «Μὴ μιᾶς καθόλου» μοῦ λέει ἓνας Μάης, με σέρνει σὲ μιὰ ἄκρη, τὸν βρίζανε οἱ ἄλλοι. Λιγοθύμησα. Ὑστερα με σηκώσανε ὡς τ' αὐτοκίνητο, με ρίχνουνε μέσα, ἓνα τζιπ ἦτανε, χάμω εἶχανε πεταμένα κομένα κεφάλια, δὲν τὰ μέτρησα ἦτανε σωρός, μᾶς περάσανε ἀπὸ χωριά, μᾶς λέγανε πολλά αἰσχρά, μᾶς πομπεύανε. Μόνο λίγο νερὸ μοῦ ἔδωσε ἓνας. Ὑστερα με πήγανε σὲ Νοσοκομεῖο, ὁ γιατρὸς πρὶν νὰ κυττάξουνε τὴν πληγὴ μου θέλανε νὰ μ' ἐξετάσουνε ἂν ἤμουνα κοπέλλα, ὅση φωνὴ εἶχα τὴν ἔβγαλα, ἤμουνα σὰν κοκκαλωμένη ἀπ' τὴν πείνα καὶ τὴ βρωμια. «Βρωμιάρα!» μοῦ λέγανε, με κλωτσούσανε, «Στὰ χέρια σας εἶμαι, στὰ χέρια σας βρώμισα» τοὺς λέω. Ἦτανε κι' ἄλλες ἐκεῖ κοπέλλες ἀπ' τ' ἀντάρτικο, κρατούμενες. Ὑστερα κάπως πλυθήκαμε. Στὸ Νοσοκομεῖο τοῦτο ἀρκετοὶ δικοὶ μας πεθάνανε, δὲν τοὺς κυττάζανε, μάλιστα ἓναν τὸν θάψανε μισοζωντανό, τὸν πήραν με τοὺς πεθαμένους, ποιὸς μιλοῦ-

σε; Κάποιος χωριανός μας, ἦτανε μορφωμένος αὐτός, διερμηνέας στοὺς Ἀμερικάνους τέλος μὲ γνώρισε, δὲ μίλησε μὰ εἰδοποίησε κάποιον ξάδερφό μου ὑπαξιωματικό, ἴδια οἰκογένεια μὲ κείνους στὸ χωριό. Αὐτὸς ἦρθε στὴ σκηνή μας στὸ Νοσοκομεῖο: «ἢ Ἀσήμω δὲν ἔπεσε ἀπὸ κλαρί, νὰ ξέρετε εἶναι ἀπὸ σπίτι» λέει στὸν ἀξιωματικό τῆς φρουρᾶς «εἶμαι ὑπόλογος ἐγὼ γιὰ τὴν τιμὴ της».

Ἔστερα μᾶς φέρανε ἀπὸ ἓνα φουστάνι καὶ ἀσπρόρουχα. Ἔστερα μᾶς δικάσανε, τί νὰ δικάσουνε; οὔτε δικηγόροι, οὔτε μάρτυρες. Κάθησα 10 χρόνια φυλακὴ.

Μὲ τὰ μέτρα εἰρηνεύσεως, στὰ 10 χρόνια μὲ θγάλαν.

15

ΜΙΛΟΥΝΕ

ΜΑΝΑ, ΓΥΙΟΣ ΚΑΙ ΚΟΡΗ ΓΙΑ

ΦΥΛΑΚΙΣΜΕΝΟ ΚΟΥΜΠΑΡΟ ΤΟΥΣ

15

Εἶπε ἡ κόρη :

Πέθανε ἡ μάνα τοῦ Μανώλη, τό 'μαθα ψές στο λεωφορεῖο, ἦτανε καθισμένη μπροστά μας, μιὰ κοπέλλα μελαχροινή, κατέβηκε στὸν Ἅγιο Δημήτρη, τῆς ξεφόρτωνε ὁ βοηθὸς τοῦ σωφῆρ τῆ βαλίτσα, τὴν ἀπαντῆσαν δυὸ χωριανές, ἀκοῦμε κλάματα σιγανά, πέθανε, λέει, ἡ μάνα της. Ἔτσι πιά μονομιᾶς τῆς προφτάξανε τὸ μαντᾶτο. Εἶναι λέει ἀδερφή τοῦ Μανώλη τοῦ Καπετάνιου τοῦ ΕΛΑΣ — γι' αὐτὸ μοῦ φάνηκε σὰ γνωστή. Καὶ πιά καθένας ἔλεγε τὸ κοντὸ καὶ τὸ μακρὸ του στο λεωφορεῖο. Ἐνας κιτρινιάρης θυμήθηκε πὼς τοῦ πήρανε τὰ λάδια οἱ ἀντάρτες. Ἄλλος πὼς ἦταν παεμένη στὴν Ἀθήνα ἡ ἀδερφή νὰ τρέξει γιὰ τὸ Μανώλη, 18 χρόνια κλείσανε πὺν τὸν ἔχουνε μέσα, πῆρε ὑπογραφές κι ἀπὸ ἀντίθετους γιὰ χάρη, ἀπόμεινε ἡ γριά μοναχὴ, καταμοναχὴ λέει ξεψύχησε.

Εἶπε ἡ μάνα :

Ἔ, μοναχὴ καὶ δικασμένη μάνα, δικασμένε Μανώλη, ποῦ θὰ πάει τὸ κακὸ αὐτό; Οὔλες μας περάσαμε καὶ περάσαμε. Μὰ ὅσες ἔχουνε τὸν ἀνθρωπὸ τους φυλακὴ, αὐτὲς ντρέπεσαι νὰ τὶς κυττάξεις κατὰ πρόσωπο, τί παρηγοριὰ νὰ τοὺς πεῖς; πὼς βαστᾶς Χριστάκι μ' τέτοια διπλὴ ἀδικία; Νὰ πολεμοῦνε τὸν ὄχτρο μὲ τὸνομα τῆς πατρίδας στὰ χεῖλια καὶ νὰ τοὺς ἔχει τώρα ἡ πατρίδα φυλακὴ. Γι' αὐτοὺς νὰ πῆτε καὶ νὰ γράψετε, ὅ,τι ποῦμε εἶναι λίγο.

Εἶπε ὁ γυιὸς καὶ συμπολεμιστῆς :

Ὁ Μανώλης εἶναι ἀπ' τοὺς πρώτους πατριῶτες. Δὲν πῆρε ἀπόφαση τὸ σκλαβωμὸ τοῦ νησιοῦ στοὺς φασίστες ἐπιδρομεῖς. Βρεθήκαμε πρώτη φορὰ σὲ μιὰ σύσκεψη τὸ

'42. Ἦτανε ἀντιπρόσωπος τοῦ χωριοῦ του. Τώρα στὴ σύσκεψη μᾶς ἔκανε μεγάλη ἐντύπωση ὁ ἐνθουσιασμός πὸ μίλησε — καὶ μὲ τί ἄπλο τρόπο. Λάβαμε ἀποφάσεις σοβαρὲς ἐκείνη τὴ νύχτα γιὰ τὸν ἐνοπλο ἀγῶνα, γιὰ συνδέσεις ὀργανωτικές. Παρακάτω, ὡς 500 μέτρα παρακάτω ἦταν Ἰταλικὸς καταυλισμός, εἶχαν ἀρχίσει ἐκκαθαριστικὲς ἐπιχειρήσεις γιὰ τρομοκράτηση τῆς περιοχῆς. Μαζεύανε κι ὅ,τι σοδιὰ εἶχαμε μαζέψει, λάδι, κρασιά. Ἐμεῖς σὲ μιὰ δίπλα τοῦ βουνοῦ, σ' ἓνα μαντρὶ συνεδριάζαμε, ἀκούαμε τὶς φωνές τους, μυρίζαμε τὶς φωτιές τους. Μετὰ στ' ἀντάρτικο πάντα ὁ Μανώλης μπροστὰ σὲ δουλιές ἐπικίνδυνες καθὼς καὶ σ' ἀγγαρίες πὸ δὲ βρίσκεις ἐθελοντές. Εἴμαστε καὶ στὴν πρώτη ἐνέδρα στὸν ἀμαξιτὸ πάνω στὴ στροφή πρὶν τὸ Σπανὸ φαράγγι. Φράξαμε τὸ δρόμο μὲ 2 δέντρα, βουβά, χτυπήσαμε μιὰ φάλαγγα πὸ τραβοῦσε πρὸς Κ., μᾶς πληροφορήσανε πὼς μεταφέρουν πολεμοφόδια, 8 φορτηγά, ἔμεῖς μόνο μὲ χειροβομβίδες καὶ 5 παλιὰ μάνλιχερ. Χτυπήσαμε ταυτόχρονα τὰ 2 μπροστινὰ καὶ τὰ 2 τελευταῖα, αἰφνιδιαστήκανε, δὲν ἔχουν καὶ στόχο νὰ ρίξουνε, δυὸ αὐτοκίνητα παίρνουν φωτιά, ἓνα μὲ παρατιμονιὰ πέφτει σὲ γκρεμό, πιάσαν θέσεις οἱ μεσαῖοι μὲ τὸν ἀξιοματικό τους καὶ μᾶς βάλανε μὲ ὄπλοπολυβόλο· τοὺς καθάρισαν αὐτοὺς μ' ἔφοδο, μὲ ξιφολόγχη, ἐκεῖ νὰ ἰδῆτε τὸ Μανώλη, νὰ πηδᾷ καταπάνω τους ἴδιος δαίμονας. Δυὸ δικά μας παιδιὰ τραυματιστήκανε. Μετρήσαμε καμιά δεκαπενταριά Ἰταλοὺς νεκροὺς κοντὰ στὰ καμένα φορτηγά καὶ στὰ χαντάκια. Τὸ πολυβόλο τ' ἀρπάξαμε καὶ 5 αὐτοματα, τὰ πρῶτα ὄπλα κερδισμένα, ζηλεμένα, καὶ κάτι μανδύες, ξαφρῖσαμε ἄρβυλα. Τὰ πυρομαχικὰ ὅμως ἦταν ψέμα. Μετὰ ψηλώσαμε πρὸς τὸ βουνὸ μὲς' ἀπ' τὸ ρέμα. Δὲν πέρασε ὥρα ἤρθαν ἐνισχύσεις, βάλανε φωτιά σὲ κάτι ἐξοχικὰ κοντινά, σὲ κάτι ἀθέριστα χωραφάκια, ἢ λάμψη ἔφεγγε καθὼς βαδίζαμε. Τοὺς τραυματίες τοὺς σηκώσαμε στὸν ὄμο. Μεγάλη φροντίδα στ' ἀντάρτικο οἱ τραυματίες μας, τοὺς ἀφίναμε σὲ σπήλαια, καὶ σὲ καλύβια ἐρημικά. Σπάνιο νὰ βρεθῆῖ γιατρὸς ἔμπιστος. Καὶ πῶς νὰ τὸν φέρεις μὲ τὸ καλό, μὲ τὸ φόβο... Ἐδῶ πήγαινες μὲ μουλᾶρι τὴν καλὴ ἐποχὴ νὰ τὸν φωνάξεις νᾶρθεῖ καβάλα κι ἅμα δὲν ἤθελε σ' ἔδιωχνε. Συλλογιέμαι τόσα πὸ ἀντιμετωπίσαμε, μικρὰ καὶ μεγάλα ἐμπόδια... Οἱ γυναῖκες σ' αὐτὰ τὸ δείξανε... πιστὲς κι ἄφοβες. Ἄς εἶναι, δὲν πάει τίποτε τέλεια χαμένο, εἶπαμε...

Ξαναεἶπε ἡ μάνα :

«Δὲν πάει τίποτα χαμένο... ἓνας λόγος εἶναι. 'Απ' τὸ σπίτι μας ἐμεῖς δὲ χάσαμε ψυχή, μὰ ἔρχεται ὥρα μοῦρ-
χεται στὸ νοῦ κι ἓνας τεντζερές, πὸν χάσαμε». Καὶ πάλι
λέω «μπὰς κι εἶμαι μονάχη ἐγώ; τόσα καλά, τόσα κόπια,
χωριὰ καὶ χῶρες, ἄσε πιά κορμιὰ παλληκαρίσια... Τὰ παλ-
ληκάρια τότες ποιός τὰ βαστοῦσε; τὴν ἀντριὰ τους ἀκοῦν,
ἐμᾶς θ' ἀκούσουν πὸν τοὺς λέμε κάτσετε φρόνιμα; 'Ο
ἓνας ζηλεύει τὸν ἄλλον, ἀφορμὴ γυρεύουν νὰ βγοῦν στὸ
βουνό. 'Απ' τὸ κατῶφλι μας ἴσια γιὰ τὸ βουνό, ἀργοῦνε;
Κι ὁ δικός μας ἔτσι.

'Ερχομνα 'π' τὴν ἐκκλησιὰ μέρα Κυριακή, τὸν ἀν-
τάμωσα στὸ δρόμο μοῦ λέει «ἄντε σοῦ 'χνε τὴν ἀλιφασκιὰ
ἔτοιμη» καὶ γέλασε γιὰτὶ ἐγὼ τὴν ἤθελα κι ἔτσι, ἄς μὴν
εἶχαμε ζάχαρι, Κατοχή. Αὐτὸς τράβηξε στὸ καφενεῖο, πάει
ἓνας καραμπινιέρος. «Εἶναι ὁ τάδε μὲ σᾶς;» ζήτησε τὸ
γυιό μας. «'Εδῶ δὲν τὸν εἶδαμε» τοῦ λένε, γύρισε νὰ φύ-
γει, μὰ ἓνας μυστικός τοῦ γνέφει ἀπὸ καρσί, πάει ὀλόϊσια
στὸν δικό μας τοῦ λέει: «μπρός!...» «πήγαινε κι ἔρχομαι...»
«Τώρα, μαζί» λέει ὁ 'Ιταλός, τραβᾷ ὁ δικός μας τὸ περί-
στροφο, τοῦ ρίχνει δὲν πῆρε φωτιά, μὲ τὴ δεύτερη τὸν
πῆρε ξόφαρσα, ἔπεσε χάμω, ἐν τὸ ἅμα καὶ τὸ θᾶμα πλα-
κῶσαν καραμπιναρία, μὰ στάθηκε κείνος; χάθηκε ἀπ' τὰ
μάτια τους. Στὸ σπίτι ἀκουστήκανε οἱ περιστροφιές. 'Εγὼ
ἀνέβαλα τὸ κακό, ἤρθε μιὰ γειτόνισσα, μοῦ λέει «κάτι γέ-
νηκε...» Κι ὥσπου νὰ τὸ πεῖ πλακῶσαν καὶ στὸ σπίτι: «ποῦ
εἶναι ὁ γυιός σου;» — «στὸ σπίτι τὸν γυρεύετε; ζευζέκης
εἶναι;» τοὺς λέει ὁ γέρος μας. 'Αρχίσανε ψάχνανε, δὲν ἀ-
φίσανε ντουλάπι, δὲν ἀφίσανε κατῶϊ, μὲ φόβο μήπως τοὺς
ἔρθει ἀπὸ κάτω καμιά. 'Η μιὰ ἢ κόρη μας πρόλαβε, πέ-
ταξε μέσα στὸ φουρνάκι μας τὰ χαρτιὰ ἐκείνου. 'Επειτα
μᾶς βγάλανε στὴν αὐλὴ καὶ μᾶς μετρούσανε, ἦτανε τὰ
μοῦτρα μας σὰ φτειασιδωμένα ἀπ' τὸ φόβο. Πρώτη ἐμένα
μὲ βάλανε στὴ σειρά καὶ φωνάζανε «βία, βία», μᾶς πῆ-
γανε φυλακή. Μᾶς κλείσανε σὲ ὑπόγειο. Κάθε μέρα κου-
βαλοῦσαν κι ἄλλους δεμένους καὶ λυτούς φόβος καὶ τρό-
μος, δὲν πλησίαζε κανεὶς νὰ μᾶς φέρει οὔτε μιὰ κουβέρτα,
πέφταμε κουβάρι.

Μάθαμε ὕστερα πὸς ὁ δικός μας πῆρε τρεχάλα ἓνα
στενὸ πρὸς τὴν 'Απάν' γειτονιά, μπαίνει σ' ἓνα κατῶϊ,
λούφαξε, ἀπόξω περνούσανε τὰ περίπολα, ἀφουγκράζον-
ταν. Τὸ βράδυ κατέβηκε ἡ νοικοκυρὰ γιὰ κρασί ἀπ' τὸ

βαρέλι. «Μὴ φοβηθεῖς» τῆς λέει «χτύπησα κάποιον Ἴταλὸ καὶ κρύβομαι...» Θαρροῦσε πὼς τὸν σκότωσε. Τοῦ δόσαν κρασί, κάτι κριθαρένια παξιμάδια κι ἅμα θάμπωσε καλὰ τράβηξε γιὰ τὸ βουνό. Μᾶς τὰ εἶπανε ὕστερα. Κρύφτηκε πρώτη νύχτα σ' ἓνα ξωκκλήσι, ἐκεῖ ἔτρεχε νερὸ ἀπὸ βράχο, ἦταν πλατάνια, φυσοῦσε ὁ ἀγέρας τὰ φύλλα καὶ κεῖνος θαρροῦσε πὼς πλακῶναν τ' ἀποσπάσματα. Τὴν ἄλλη μέρα ἔφταξε στὸ λιμέρι τῶν Ἀνταρτῶν.

Μᾶς ἀφίσανε μετὰ 20 μέρες. Γιὰ νὰ τοῦ πάρουνε τὸ ντορό, νὰ μᾶς παρακολουθήσουνε. Κι ὅλο ἔρευνες καὶ φοβέρες. Καμπόσοι κάνανε πὼς μᾶς λυποῦνται τάχα: «κρίμας, κρίμας δὲ λυπᾶται τὸ μάμα του...»

Ἐνα πρωτὶ πάλι μπλόκο τὸ σπίτι, διατάξανε νὰ ἐτοιμαστοῦμε σὲ μισὴ ὥρα, θὰ μᾶς ἐκτοπίσουνε, μ' ἔπιασε μιὰ τρεμούλα, σῶσε Παναγία μου, μᾶς φορτώσανε σὲ φορτηγό. Ἐγὼ μὲ τὶς παντόφλες ἀπ' τὸ κρεβάτι, ὁ γέρος μου ξερός, νὰ βλέπει καὶ τὰ 4 κορίτσια μας στὰ χέρια τους. Τὴ μεγάλη κόρη τὴν ἀφίσανε: «τούτη παντρεμένη, ἄλλο ὄνομα».

Τὸ φορτηγὸ κλειστό, δὲν ξέραμε ποῦ μᾶς πᾶνε, μᾶς κατεβάσανε σὲ μιὰν καπναποθήκη πού τὴν εἶχανε φυλακή. Μέσα ἦτανε πολλοί, κάθε καρδιᾶς καρύδι ὡς καὶ 4-5 κοινές. Τί τοὺς φταῖξαν αὐτές; Γι' ἄλλον σκοπὸ τὶς εἶχανε...

Ἐγὼ ἔπιασα κι ἄσπρισα τὰ ντουβάρια, τὸ ἀναγκαῖο, βρέθηκε ἀσβέστης στὴν αὐλή, μᾶς ἔστειλε ἡ μεγάλη κόρη ροῦχα. Τὸ συσσίτιο ἦτανε τὶς πιὸ πολλές μέρες λούπινα. Κάθε δυὸ μέρες μοιράζανε κι ἀπὸ κεῖνα τὰ ψωμάκια τους ἀπὸ ροκανίδι. Πριστήκανε μερικοί, μένανε ξαπλωμένοι χάμω. Ἄλλονῶν τοὺς φέρνανε πολλά, ἐμεῖς βλέπαμε ἀπὸ μιὰν ἄκρη. Ὅμως μαθαίναμε: νέα καλά, εἶχαμε τὶς ἐλπίδες μας στ' ἀντάρτικο. Ἦρθε καὶ γράμμα ἀπ' τὸ βουνό, τὸ πετάξανε ἀπ' τὸ ντουβάρι, ἔλεγε γιὰ τὶς κοπέλλες νὰ σταθοῦνε καλὰ, ἦτανε 2-3 πού δὲ στεκότανε καλὰ, τὶς φέρνανε στὸ συσσίτιό τους οἱ Ἴταλοὶ τῆς φρουρᾶς, τοὺς γεμίζανε καραβάνες, βγαίνανε βόλτα ἔξω ἀπ' τὴν αὐλή.

Ἐκεῖ, γνωρίσαμε καὶ τὴ μάνα τοῦ Μανώλη κι ὅλο τὸ χωριὸ σχεδόν, τὸ σοῖ του, νυφάδες, ἀδερφές, μικρὰ παιδιά, εἴμαστε ὅμηροι, ἔτσι μᾶς τῶσανε. Ἡ μάνα τους τέτοια καλόγνωμη, τέτοια βαθιὰ καρδιά, δὲν ἔβγαλε ἄχνα ποτὲς νὰ κλαφτεῖ, μὲ μιὰ κουταλιὰ χυλὸ περνοῦσε δυὸ μερόνυχτα ἄς ἦτανε ὀλόκληρη γυναικάρια. Μόνο τὸ νεράκι